

De grondgebonden landbouw in Zuid-Holland

Structuur en ontwikkeling

De grondgebonden landbouw in Zuid-Holland

Structuur en ontwikkeling

Pieter Willem Blokland
Jakob Jager
Myrna van Leeuwen
Arnoud Schouten
Gabe Venema

Rapport 2010-007
Februari 2010
Projectcode 32005
LEI Wageningen UR, Den Haag

LEI Wageningen UR kent de onderzoeksvelden:

- Sector & Ondernemerschap
- Regionale Economie & Ruimtegebruik
- Markt & Ketens
- Internationaal Beleid
- Natuurlijke Hulpbronnen
- Consument & Gedrag

Dit rapport maakt deel uit van het werkveld Sector & Ondernemerschap.

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van Provincie Zuid-Holland.

Foto: Marcel Bekken

De grondgebonden landbouw in Zuid-Holland; Structuur en ontwikkeling

Blokland, P.W., J. Jager, M. van Leeuwen, A. Schouten en G. Venema

Rapport 2010-007

ISBN/EAN: 978-90-8615-402-9

Prijs € 18,50 (inclusief 6% btw)

77 p., fig., tab., bijl.

Dit rapport is gemaakt in opdracht van de provincie Zuid-Holland en gaat in op de huidige structurele situatie in de grondgebonden landbouw in Zuid-Holland en de opgetreden ontwikkelingen in de afgelopen tien jaar. Ook wordt een beeld geschetst van de economische omvang van het grondgebonden agrocomplex en wordt aandacht besteed aan een aantal ontwikkelingen op de grondmarkt.

This report was commissioned by the province of Zuid-Holland (South Holland) and examines the current structural situation in land-based farming in Zuid-Holland, as well as the developments which have appeared over the past ten years. In addition it describes the economic significance of the land-based agro-complex, and attention is devoted to a number of developments in the land market.

Bestellingen

070-3358330

publicatie.lei@wur.nl

© LEI, onderdeel van stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 2010
Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Het LEI is ISO 9000 gecertificeerd.

Inhoud

	Woord vooraf	6
	Samenvatting	7
	Summary	11
1	Inleiding	15
	1.1 Aanleiding	15
	1.2 Probleemstelling	15
	1.3 Doelstelling	15
	1.4 Aanpak	15
2	Ontwikkelingen in Zuid-Holland	17
	2.1 Aantal bedrijven naar regio en subtype	17
	2.2 Samenstelling landbouwareaal	21
	2.3 Samenstelling veestapel	25
	2.4 Melkquotum	29
	2.5 Verbreding	31
	2.6 Leeftijd en opvolging	35
	2.7 Werkgelegenheid	37
	2.8 Eigendom en pacht	39
	2.9 Grondgebondenbedrijven naar grootteklasse	41
	2.10 Intensiteit van grondgebonden bedrijven	43
	2.11 Verkavelingssituatie	44
	2.12 Conclusies	46
3	Het grondgebonden agrocluster Zuid-Holland	48
	3.1 Achtergrond	48
	3.2 Betekenis van grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland	51
	3.3 Conclusies	58

4	Ontwikkelingen op de grondmarkt	60
4.1	Inleiding	60
4.2	Agrarische grondmarkt in Nederland en Zuid-Holland	60
4.3	Agrarische grondmarkt in Zuid-Holland	62
4.4	Conclusies	65
	Literatuur	66
	Bijlagen	
1	Arealen in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland	67
2	Veestapel in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland	69
3	Werkgelegenheid in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland	70
4	Eigendom/pacht in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland	72
5	Aantal bedrijven naar bedrijfstype in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland en totaal Nederland	73
6	Kenmerken naar omvang in hectaren in 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland	74
7	Deze bijlage geeft een kort overzicht van de in dit rapport gehanteerde indicatoren en kengetallen	76
8	Onderscheiden gebieden in Zuid-Holland	77

Woord vooraf

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de provincie Zuid-Holland. De informatie in dit rapport is nodig als input voor een verdere verkenning naar de te verwachten ontwikkelingen in het komende decennium in de grondgebonden landbouw in deze provincie. Bij het opstellen van dit rapport is vooral gebruik gemaakt van de CBS Landbouwtelling 2008. Ook is gekeken naar de ontwikkeling van de structuur van de primaire landbouw, waarbij in de meeste gevallen een vergelijking is gemaakt met 1998 en in enkele gevallen met het dichtstbijzijnde jaar waarin de informatie wel bekend is. Ook is aandacht besteed aan de economische omvang van het grondgebonden agrocomplex en zijn een aantal ontwikkelingen rond de grondmarkt beschreven.

De projectleiding is uitgevoerd door Gabe Venema. Een woord van dank gaat uit naar Andre Jellema van de provincie Zuid-Holland, voor zijn constructieve bijdragen aan de totstandkoming van het rapport.

Prof.dr.ir. R.B.M. Huirne
Algemeen Directeur LEI Wageningen UR

Samenvatting

Doelstelling en aanpak

De provincie Zuid-Holland wil haar inzicht in de huidige positie van de grondgebonden agrarische sector versterken en een gefundeerd beeld krijgen van de ontwikkelingen die in de afgelopen jaren (1998-2008) zijn opgetreden. Een actualisatie van dit beeld is mede een basis voor het aangaan van een debat met andere relevante partijen over de toekomstige ontwikkelingsscenario's voor de primaire grondgebonden landbouw.

De structuuranalyse richt zich op de grondgebonden primaire land- en tuinbouw, en wel de melkveehouderij, de overige graasdierhouderij, de akkerbouw, de opengrondsgroenteteelt en de groep gemengde grondgebonden bedrijven. Bij het in beeld brengen van de huidige positie wordt naast de provincie als geheel, ingezoomd op de volgende vijf deelregio's:

1. Landschappelijk netwerk (groen in de stad en provinciale landschappen (Hollands Plassengebied. Duin, Horst en Weiden. Wijk en Wouden , Bentwoud / Rottemeren, Midden-Delfland, IJsselmonde, Overig (Delflandse Kust, Balij, Zuidplaspolder));
2. Stedelijk netwerk (zonder snippers landelijk gebied);
3. Greenports (Westland/ Oostland; Boskoop, Duin- en Bollenstreek);
4. Groene Hart (De Venen, Oude Rijnzone, Gouwe / Wiericke, Krimpenerwaard, Alblasserwaard / Vijfheerenlanden);
5. De Delta (Hollandse Biesbosch, Voorne Putten, Hoeksche Waard + Tiengemeten, Goeree-Overflakkee).

Behalve de structuuranalyse wordt de economische omvang van het totale grondgebonden agrocluster onderscheiden. In deze analyse worden naast de primaire agrarische sector ook de productiewaarde en de werkgelegenheid in de toeleverende en verwerkende industrie meegenomen. Het onderzoek sluit af met een nadere beschouwing rond de ontwikkelingen op de agrarische grondmarkt in de provincie Zuid-Holland.

Structuur primaire grondgebonden landbouw

In Zuid-Holland bevinden zich in 2008 ongeveer 3.900 grondgebonden landbouwbedrijven. Ten opzichte van 1998 is dit een daling van 28%. Per jaar bete-

kent dit dat 3% van de bedrijven stopt. Landelijk gezien wijkt de afname van het aantal bedrijven in Zuid-Holland niet af. Gezien de opvolgssituatie in de provincie zal het aantal bedrijven in de toekomst sterk afnemen. Dit leidt mogelijk tot schaalvergroting als de vrijkomende productiemiddelen worden overgenomen door andere agrarische bedrijven. Op basis van het aantal hectaren per bedrijf bevinden de grootste bedrijven zich in de Delta. Dit zijn vooral akkerbouwbedrijven.

De meeste grondgebonden landbouwbedrijven bevinden zich in het Groene Hart. In dit gebied is de melkveehouderij sterk vertegenwoordigd. In het Stedelijk netwerk en de Greenports is het aantal bedrijven het meest gedaald. Veel bedrijven zijn in deze regio's gestopt of verplaatst. De stedelijke druk op het landelijk gebied is hier een belangrijke oorzaak van.

Het totale areaal van de grondgebonden landbouw is in 2008 ten opzichte van 1998 met 1.500 ha gedaald naar ruim 135.000 ha. Het grootste deel van het areaal bestaat uit grasland. Er worden in de provincie ook veel consumptie-aardappelen en granen geteeld. Vooral in de Delta vindt de teelt van deze gewassen plaats. De teelt van groenvoedergewassen (snijmais) is in de periode 1998-2008 sterk toegenomen. Deze snijmais wordt vooral op melkveebedrijven geteeld doordat het aandeel snijmais in het rantsoen is toegenomen.

Mede door het toegenomen aandeel snijmais in het melkveerantsoen is de gemiddelde melkproductie per koe ook gestegen. Het aantal melkkoeien in de provincie is in 2008 ten opzichte van 1998 met 11% gedaald. Het gemiddelde melkquotum per bedrijf is met 73% toegenomen tot 487.000 kg.

Van de totale veestapel zijn alleen de geiten, paarden en pony's in aantal toegenomen. Ten opzichte van 1998 zijn er 4% meer geiten en 82% meer paarden en pony's in 2008.

Naast het produceren van agrarische producten hebben grondgebonden landbouwbedrijven ook verbredingsactiviteiten ontplooid. In Zuid-Holland heeft met name het Groene Hart een grote concentratie van verbredingsactiviteiten, zoals zorg, verkoop, verwerking en recreatie. De zorglandbouw is echter wel de enige activiteit die is toegenomen. Vooral de verkoop is sterk gedaald.

De melkveehouderij levert in 2008 de grootste bijdrage aan de werkgelegenheid van de grondgebonden landbouw in Zuid-Holland. In totaal zijn dit ruim 2.200 arbeidsjaareenheden. De totale werkgelegenheid in Zuid-Holland in de grondgebonden primaire landbouw bedraagt ruim 5.100 arbeidsjaareenheden.

Grondgebonden agrocomplex

Het grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland genereert ruim een derde deel van de toegevoegde waarde van het Zuid-Hollandse agrocluster op basis van eigen grondstoffen (enge definitie). Dit komt overeen met een toegevoegde waarde van 1.717 miljoen euro en dat is meer dan de 1.366 miljoen euro die in de gemiddelde Nederlandse provincie wordt gegenereerd. Het grondgebonden veehouderijcluster draagt 813 miljoen euro bij aan de toegevoegde waarde van het totale agrocluster, het akkerbouwcluster zorgt voor 626 miljoen euro en het opengrondstuinbouwcluster voor 279 miljoen euro.

Het grondgebonden agrocluster genereert bijna de helft (48%) van de werkgelegenheid van het Zuid-Hollandse agrocluster op basis van eigen grondstoffen (enge definitie). Het cluster brengt een werkgelegenheid van ruim 26 duizend arbeidsjaren, met zich mee. Voor de gemiddelde Nederlandse provincie is dat 22,3 duizend arbeidsjaren. Ongeveer de helft van de werkgelegenheid vindt plaats in het grondgebondenveehouderijcluster, gevolgd door 7,5 duizend arbeidsjaren van het akkerbouwcluster en 5,7 duizend arbeidsjaren van het opengrondstuinbouwcluster.

Door de grote aanvoer van geïmporteerde agrarische grondstoffen in Zuid-Holland neemt de economische betekenis van het akkerbouwcluster op basis van alle grondstoffen (ruime definitie van het agrocomplex) toe tot 4.807 miljoen euro en 45 duizend arbeidsjaren. Dit is ver boven het provinciale gemiddelde. De betekenis van het totale grondgebonden agrocluster op basis van alle agrarische grondstoffen (ruime definitie) scoort in Zuid-Holland ook hoger dan voor de gemiddelde Nederlandse provincie.

Ontwikkelingen op de grondmarkt

De agrarische grondprijs (exclusief bollen- en tuinbouwgrond) lag in Nederland in 2008 weer op het niveau van rond de eeuwwisseling (circa 41.000 euro per hectare). Ondanks de economische recessie is de prijs in 2009 nog verder gestegen. De ontwikkeling van de grondprijs in Zuid-Holland volgt in grote lijnen het landelijk verloop. Tussen 1998 en 2008 lag de prijs in deze provincie gemiddeld 30% boven de landelijke grondprijs. Voor gras- en akkerbouwgrond was het verschil in deze periode gemiddeld een kwart, en voor tuinland (exclusief bollen- en glastuinbouwgrond) circa 60%.

Tussen 2004 en 2008 steeg de gemiddelde grondprijs in Zuid-Holland met 'slechts' 9% tot ruim 46.000 euro per hectare, terwijl landelijk de grondprijs in

deze jaren met 31% opliep. De hogere grondprijzen in Zuid-Holland worden veroorzaakt door de grotere stedelijke druk en de aanwezigheid van meer (intensive) tuinbouwsectoren. Ook binnen Zuid-Holland laten deze invloeden zich gelden. Zo lopen de gemiddelde grondprijzen over de jaren 2004-2008 uiteen van 35.000 à 40.000 euro per hectare in het Deltalandschap en het Groene Hart tot 60.000 à 80.000 in het Landschappelijk netwerk, het Stedelijk netwerk en de Greenports.

De omvang en ontwikkeling van het verhandelde agrarische grondareaal via de markt zijn in Zuid-Holland vergelijkbaar met die in Nederland. Tussen 1998 en 2008 nam het verhandelde areaal toe van 0,8% tot 1,4% van het areaal cultuurgrond. Ook binnen de belangrijkste regio's voor de grondgebonden landbouw is er vrijwel geen verschil in grondmobiliteit.

De totale grondmobiliteit - alle gronden die in het landelijk gebied van eigenaar verwisselen - bedroeg in Zuid-Holland in de beschouwde periode circa 41.000 hectare, waarvan de agrarische sector 46% verwierf. Dat is veel minder dan het aandeel van de agrarische sector op landelijk niveau (67%).

Summary

Land-based farming in Zuid-Holland Structure and development

Objective and approach

The province of Zuid-Holland wishes to improve its understanding of the current position of the land-based agrarian sector and gain a well-founded picture of the developments which have occurred in recent years (1998-2008). An updated picture will serve as a cornerstone for entering into a discussion with other relevant parties about future development scenarios for primary land-based agriculture.

The structural analysis will focus on land-based primary agriculture and horticulture, in particular on dairy farming, other grazing livestock farming, arable farming, open-air vegetable cultivation and the group of mixed land-based businesses. In establishing a picture of the current position, besides looking at the province as a whole, the study will zoom in on the following five sub-regions:

1. Landscape network (green space in the city and provincial landscapes, e.g. Hollands Plassen lakes area; Duin, Horst en Weiden; Wijk en Wouden; Bentwoud/Rottemeren; Midden-Delfland; IJsselmonde; and other, e.g. Delflands Coast, Balij, Zuidplas polder);
2. Urban network (without snippets of rural land);
3. Greenports (Westland/Oostland; Boskoop, dune region and bulb-growing region);
4. The 'Green Heart' (De Venen, Oude Rijn zone, Gouwe/Wiericke, Krimpenerwaard, Alblasserwaard/Vijfheerenlanden);
5. The delta region (Hollandse Biesbosch, Voorne Putten, Hoeksche Waard and Tiengemetten, Goeree-Overflakkee).

Besides the structural analysis, the economic scope of the total land-based agro-cluster will be determined. As well as the primary agrarian sector, this analysis will also cover production value and employment in the supply and processing industries. The study will conclude with a closer review of developments in the market for farmland in the province of Zuid-Holland.

Primary land-based farming structure

In Zuid-Holland, as of 2008, there are approximately 3,900 land-based farms. This is a 28% decrease compared to the figures for 1998. This means that annually 3% of farms cease business activities. The decrease in the number of farms in Zuid-Holland is consistent with national figures. Given the succession situation in the province, the number of businesses will decrease sharply in the future. This may lead to increases in scale as other farms take over production resources as they become available. On the basis of the number of hectares per farm, the largest farms are found in the delta region. These are primarily arable farms.

Most land-based farms are located in the Green Heart area. This area has a high proportion of dairy farms. The number of farms has decreased the most in the urban network and the Greenports. Many farms in these areas have moved or ceased activities altogether. A major cause of this is urban pressure on rural areas.

Since 1998, the total area of land-based farming has decreased by 1500 hectares, and in 2008 amounted to just over 135,000 hectares. Most of this area consists of grassland. Potatoes for consumption and grains are also cultivated in large quantities in the province. These crops are grown primarily in the delta region. The cultivation of green fodder crops (green maize) increased sharply in the period 1998-2008. This green maize is primarily cultivated on dairy farms, because the proportion of green maize in the diet has increased.

Partially as a result of the higher levels of green maize in the diet of dairy cows, the average milk production per cow has also increased. The number of dairy cows in the province had decreased by 11% in 2008 as compared to 1998. The average milk quatum per farm has increased by 73% to 487,000 kg.

Of the total numbers of livestock, only goats, horses and ponies have increased. Compared to 1998, there were 4% more goats and 82% more horses and ponies in 2008.

Along with agricultural production, land-based farms have also added other activities. In Zuid-Holland, the Green Heart in particular shows a high concentration of expansion activities such as care, sales, processing and recreation. Care farming is, however, the only one of these which has increased. Sales in particular have greatly diminished.

In 2008, dairy farming provided most of the employment on land-based farms in Zuid-Holland. In total this amounts to more than 2200 annual labour

units. The total employment on land-based farms in Zuid-Holland as a whole amounts to more than 5100 annual labour units.

Land-based agro-complex

The land-based agro-cluster in Zuid-Holland generates more than a third of the added value of the agro-cluster in Zuid-Holland on the basis of narrowly defined proprietary raw materials. This equals an added value of 1,717 million euros, more than the 1,366 million euros generated in the average Dutch province. The land-based dairy farming cluster contributes 813 million euros to the added value of the entire agro-cluster, the arable farming cluster contributes 626 million euros, and the open-field farming cluster contributes 279 million euros.

The land-based agro-cluster generates almost half (48%) of the employment in the Zuid-Holland agro-cluster on the basis of narrowly-defined proprietary raw materials. The cluster provides employment amounting to more than 26,000 annual labour units. The average Dutch province provides 22,300 annual labour units. Approximately half of the employment is provided by the land-based dairy farming cluster, 7,500 annual labour units are provided by the arable farming cluster, and 5,700 annual labour units are provided by the open-field farming cluster.

As a result of the large supply of imported agricultural raw materials in Zuid-Holland, the economic significance of the arable farming cluster on the basis of all raw materials (in the broad definition of the agro-complex) has risen to 4,807 million euros and 45,000 annual labour units. This is well above the province average. The significance of the entire land-based agro-cluster on the basis of all broadly-defined agricultural raw materials is also higher in Zuid-Holland than in the average Dutch province.

Developments in the land market

The 2008 prices for agricultural land (excluding bulbs and horticulture) in the Netherlands were again at the same level as at the turn of the century (around 41,000 euros per hectare). Despite the economic recession, the prices rose further in 2009. The development of the land prices in Zuid-Holland is more or less consistent with nationwide developments. Between 1998 and 2008, the prices in the province were on average 30% higher than the land prices nationwide. For grassland and arable land, the difference in this period averaged 25%, and for horticultural land (excluding bulb and greenhouse horticulture) the difference was around 60%.

Between 2004 and 2008, the average land prices in Zuid-Holland rose by 'only' 9% to more than 46,000 euros per hectare, while the nationwide land prices in this period only increased by 31%. The higher land prices in Zuid-Holland were a result of the greater urban pressure and the presence of more intensive horticultural sectors. These factors are also influential within Zuid-Holland. Between 2004 and 2008, the average land prices in the delta region and the Green Heart varied from 35,000 to 40,000 euros per hectare; and in the landscape network, urban network and the Greenports from 60,000 to 80,000 euros per hectare.

The scope and development of the agricultural land area in Zuid-Holland traded in the market is comparable to the Netherlands as a whole. Between 1998 and 2008, the traded area increased from 0.8% to 1.4% of the total area of cultivated land. Within the most important regions for land-based farming, there is also almost no difference in land mobility.

In Zuid-Holland in the period examined, the total land mobility - all lands within the rural area which changed ownership - amounted to approximately 41,000 hectares, 46% of which came from the agricultural sector. That is much less than the percentage from the agricultural sector on a national level (67%).

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De provincie Zuid-Holland organiseert in het kader van het opstellen van de Agenda landbouw Zuid-Holland 2010-2040 in 2010 debatten die zich zullen richten op de toekomstbeelden van de Zuid-Hollandse grondgebonden landbouw. Hierbij zal vooral aandacht worden geschonken aan innovatieve mogelijkheden en aan mogelijke toekomstscenario's. Als basis voor een nieuwe landbouwnota is nu zicht nodig op de feiten in de Zuid-Hollandse agrarische sector. Kennis van de huidige situatie en de ontwikkelingen in de afgelopen jaren worden gezien als een belangrijke basis voor een goede toekomstverkenning.

1.2 Probleemstelling

Als input voor een nieuwe landbouwnota/toekomstverkenning is zowel binnen de overheidsinstantie provincie Zuid-Holland als in de provincie Zuid-Holland zelf onvoldoende inzicht in de huidige situatie en de opgetreden trends in de grondgebonden primaire landbouw.

1.3 Doelstelling

De provincie Zuid-Holland wil haar inzicht in de huidige positie van de agrarische sector versterken en een gefundeerd beeld krijgen van de ontwikkelingen in de afgelopen jaren. Een actualisatie van dit beeld is een basis voor het aangaan van een debat met andere relevante partijen over de toekomstige ontwikkelingsscenario's richting 2040.

1.4 Aanpak

Voor de provincie Zuid-Holland wordt de structuur en de trends van de grondgebonden primaire land- en tuinbouw in kaart gebracht (hoofdstuk 2). In de analyse van de huidige situatie worden alleen de volgende grondgebonden sectoren meegenomen:

- melkveehouderij;
- overige graasdierhouderij;
- akkerbouw;
- opengrondsgroenteteelt;
- gemengde grondgebonden bedrijven.

De analyse richt zich behalve op de meest actuele situatie (landbouwtelling 2008) ook op de structurele ontwikkelingen (opgetreden trends) in de periode 1998-2008. Kenmerken die in het rapport worden meegenomen zijn onder andere aantal nge, aantal bedrijven, bedrijfsomvang, omvang veestapel, bedrijfsoppervlakte, verbredingsactiviteiten, opvolgingssituatie, grond en de verkelingsituatie. Door middel van tabellen en grafieken wordt de situatie in beeld gebracht. Daarnaast wordt van veel van deze structuurkenmerken de ruimtelijke spreiding binnen de provincie in kaarten weergegeven.

Bij het in beeld brengen van de huidige positie wordt naast de provincie als geheel, ingezoomd op 5 deelregio's (indeling volgens de structuurvisie), zie ook bijlage 8. Dit zijn:

1. Landschappelijk netwerk (groen in de stad en provinciale landschappen;
2. (Hollands Plassengebied. Duin, Horst en Weiden. Wijk en Wouden, Bentwoud/Rottemeren, Midden-Delfland, IJsselmonde, Overig (Delflandse Kust, Balij, Zuidplaspolder));
3. Stedelijk netwerk (zonder snippers landelijk gebied);
4. Greenports (Westland/Oostland; Boskoop, Duin- en Bollenstreek);
5. Groene Hart (De Venen, Oude Rijnzone, Gouwe/Wiericke, Krimpenerwaard, Alblasserwaard/Vijfheerenlanden);
6. De Delta (Hollandse Biesbosch, Voorne Putten, Hoeksche Waard + Tiengemetten, Goeree-Overflakkee).

In hoofdstuk 3 wordt de economische omvang van het grondgebonden agro-complex onderscheiden; hierbij worden de glastuinbouw en de intensieve veehouderijbedrijven niet meegenomen. In het begin wordt ook een vergelijking gemaakt met Nederland.

Een nadere beschouwing rond de ontwikkelingen op de agrarische grondmarkt in de provincie Zuid-Holland vindt plaats in hoofdstuk 4.

2 Ontwikkelingen in Zuid-Holland

2.1 Aantal bedrijven naar regio en subtype

Naar subtype

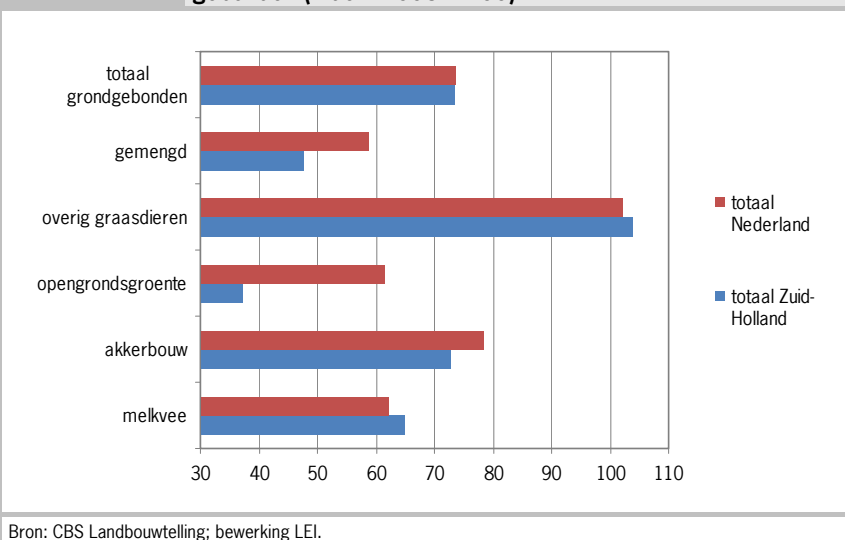
In Zuid-Holland liggen ruim 7.700 land- en tuinbouw bedrijven (tabel 2.1). Een groot deel (49%) behoort niet tot de grondgebonden sectoren. De resterende ruim 3.900 bedrijven zijn voor ruim eenderde deel melkvee- en ruim eenderde overige graasdierbedrijven. De akkerbouw omvat bijna 20%. De rest zijn gemengde en opengrondsgroentebedrijven. In Zuid-Holland liggen 10% van alle agrarische bedrijven. Vanwege het grote aandeel glastuinbouw en overige blijvende tuinbouw teelten is het aandeel grondgebonden bedrijven lager (7%). Gemengde bedrijven komen naar verhouding maar weinig voor.

Tabel 2.1 Aantal bedrijven in Zuid-Holland versus Nederland in 2008			
	Zuid-Holland	Nederland	Aandeel Z-H
Melkvee	1.400	18.590	8
Akkerbouw	725	11.175	6
Opengrondsgroente	55	1.040	5
Overig graasdieren	1.425	19.055	7
Gemengd	320	8.940	4
Overig	3.780	16.355	23
Totaal	7.705	75.150	10
Totaal grondgebonden	3.925	58.795	7
Bron: CBS Landbouwtelling; bewerking LEI.			

In de periode 1998-2008 is het aantal grondgebonden bedrijven in de provincie met ongeveer 28% afgenomen. Dit is een afname van circa 3% per jaar, wat niet afwijkt van de landelijke daling van het aantal grondgebonden bedrijven.

Opvallend is de lage daling van de overige graasdierbedrijven. Mogelijke verklaring hiervoor is dat bedrijven zijn gestopt met bijvoorbeeld het houden van melkvee en zich hebben gericht op het houden van vleesvee.

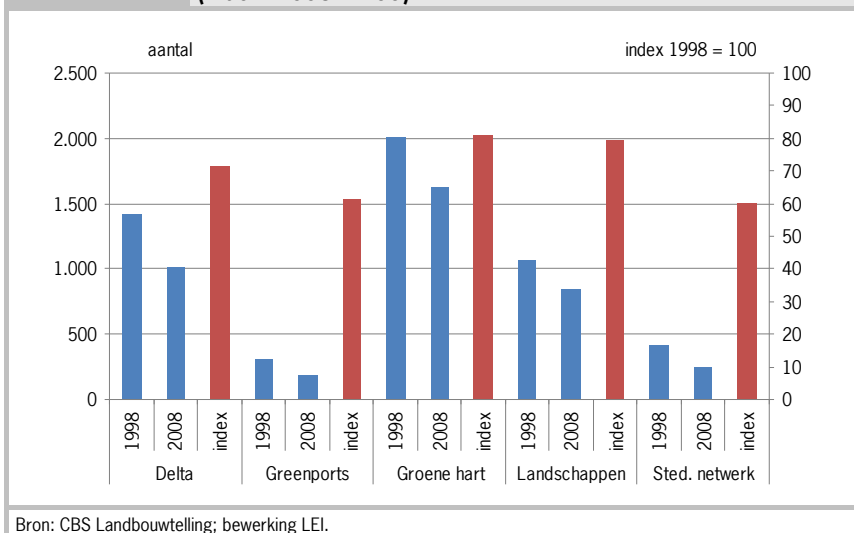
Het aantal opengrondsgroentebedrijven is met ongeveer 60% afgenomen. De voornaamste reden hiervan is de wijziging van de indeling van groenten (vooral witlofwortel, stamspierziebonen en was- en winterpeen) in akkerbouwmatig of tuinbouwmatige teelt. Deze wijziging heeft in 2006 plaatsgevonden.

Figuur 2.1**Ontwikkeling aantal bedrijven per type en totaal grondgebonden (index: 1998 = 100)**

Naar regio

De meeste bedrijven bevinden zich in het Groene Hart (figuur 2.2). Hier is het aantal bedrijven het minst afgenomen. De grootste daling deed zich voor in het Stedelijk netwerk en bij de Greenports (-40%). In deze gebieden zijn veel bedrijven gestopt of verplaatst. Voornaamste redenen hiervoor zijn de stedelijke druk op het landelijk gebied, de oprichting van Greenports waardoor de (glas)tuinbouw meer ruimte opeist en de concurrentie van grondgebonden bedrijven met (glas)tuinbouwbedrijven om grond. Voor meer gedetailleerde informatie naar type en regio wordt verwezen naar bijlage 5.

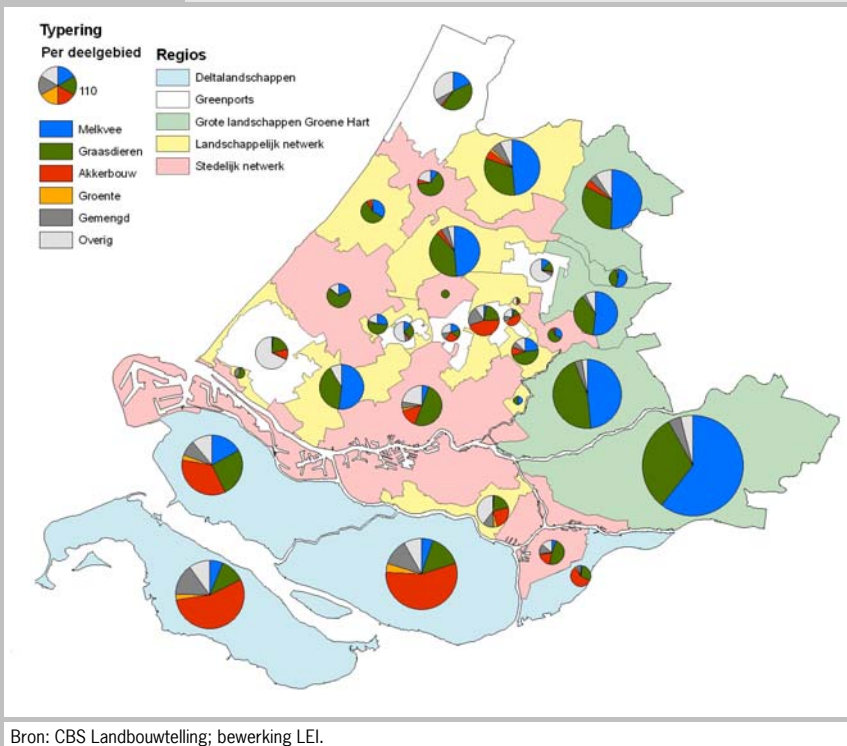
Figuur 2.2 **Ontwikkeling aantal bedrijven totaal grondgebonden per regio (index: 1998 = 100)**

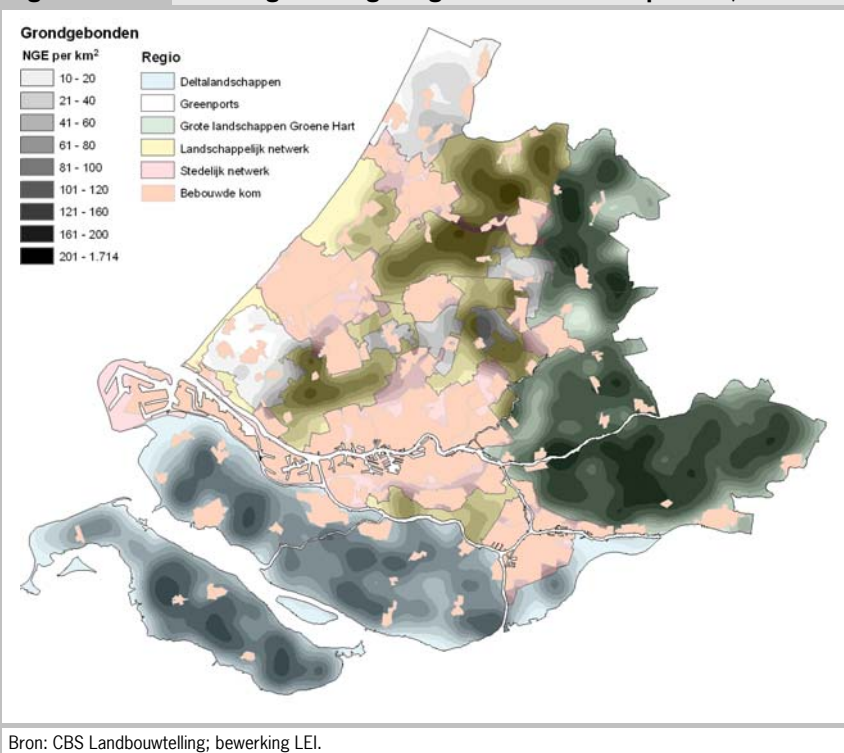
Figuur 2.3 geeft de verhouding weer tussen de verschillende subsectoren in Zuid-Holland. In het Groene Hart is de graasdierhouderij sterk vertegenwoordigd. Hier vindt de voor een groot deel de melkproductie plaats. De veenweidegebieden (Alblasserwaard, Krimpenerwaard, Vijfherenlanden) lenen zich bij uitstek voor de graasdierhouderij, doordat de grond vooral geschikt is voor de gras-teelt (zie ook figuur 2.6). Daarentegen heeft in de zuidelijke kleigebieden van Zuid-Holland juist de akkerbouw een groot aandeel. Op de Zuid-Hollandse eilan-den worden ten opzichte van de andere gebieden relatief ook veel opengronds-groenten geteeld. In het algemeen kan worden gesteld dat vooral de akkerbouw/tuinbouw in het (zuid)westen en de graasdierhouderij in het oosten plaatsvindt.

De concentratie (nge/km²) van de grondgebonden wordt in figuur 2.4 weer-gegeven. Vooral in de Deltalandschappen, Groene Hart en de Landschappelijk netwerk bevinden zich grote concentraties van grondgebonden landbouw. In de-zelze gebieden zijn veel akkerbouw- en/of melkveebedrijven gevestigd.

Figuur 2.3 Verhouding subsectoren naar gebieden, 2008

Figuur 2.4 Aantal nge totaal grondgebonden landbouw per km², 2008

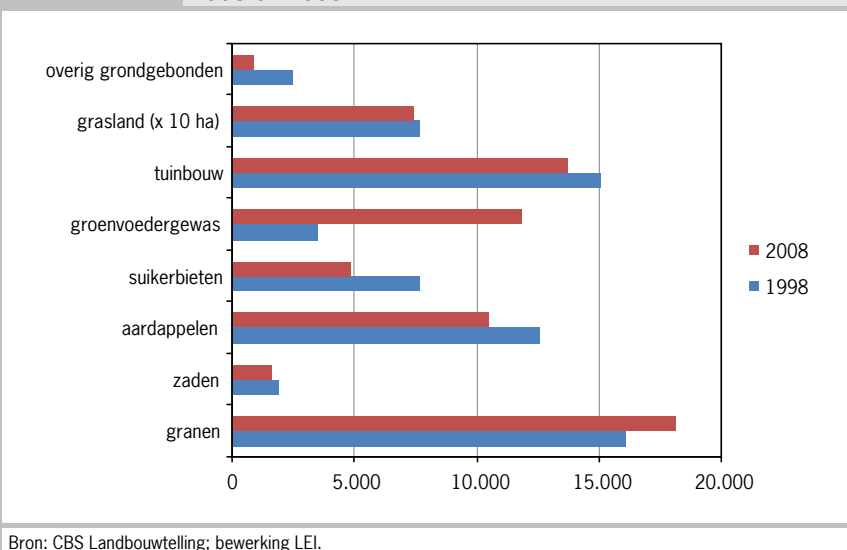

2.2 Samenstelling landbouwareaal

Naar gewas

Het areaal van de grondgebonden landbouw is in de provincie Zuid-Holland is gemiddeld tussen 1998 en 2008 bijna 1.500 ha gedaald. De grootste daling doet zich voor bij intensieve gewassen (aardappelen, bieten en tuinbouw), zie figuur 2.5. De bietenteelt is zelfs met circa 2.800 ha afgenomen. Belangrijkste reden hiervoor is de invoering van de quotering van de suikerbietenteelt. De Europese suikerproductie was structureel te hoog en daardoor zijn de nationale quota ingekrompen. Doordat de suikerproductie per hectare is toegenomen, is er steeds minder areaal nodig om het quotum vol te produceren (LNV, 2009).

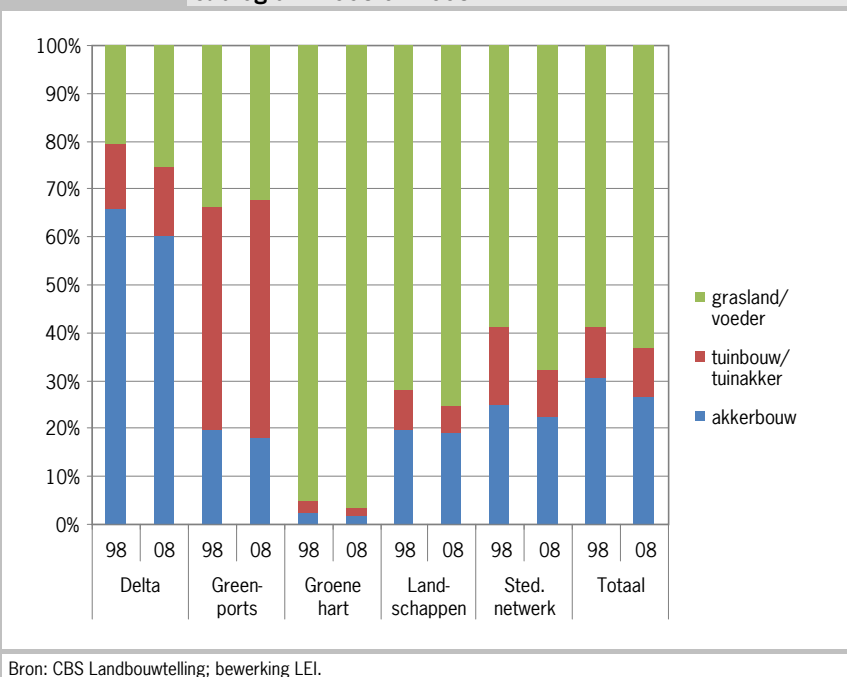
Figuur 2.5 **Areaal grondgebonden gewassen Zuid-Holland in 1998 en 2008**

Het areaal groenvoedergewassen en granen is in de periode 1998-2008 toegenomen. De groenvoedergewassen worden voornamelijk op melkveebedrijven geteeld en bestaat vooral uit snijmais. Het aandeel snijmais in het rantsoen van melkvee is door de jaren heen steeds toegenomen en veel bedrijven zijn dit gewas dan ook gaan telen. De granen worden in de akkerbouwgebieden (Delta) van Zuid-Holland geteeld. In 2007 en in mindere mate in 2008 waren de graanprijzen hoog. Doordat akkerbouwers hierop hebben ingespeeld door meer granen te gaan verbouwen is het te verklaren dat het areaal granen is gestegen ten opzichte van 1998.

Naar regio

De samenstelling van het grondgebonden areaal in de Greenports is het meest constant gebleven (figuur 2.6). In de Delta, waar grotendeels akkerbouwgewassen worden geteeld, is het areaal grasland/voedergewassen toegenomen ten koste van het areaal akkerbouwgewassen. In het Groene Hart bestaat bijna het gehele areaal uit grasland. In de provinciale Landschappen is het aandeel grasland/voedergewassen iets groter geworden. Dit ging ten koste van de tuinbouw/tuinakker. Hiervan nam het areaal bijna 600 ha af (-28%).

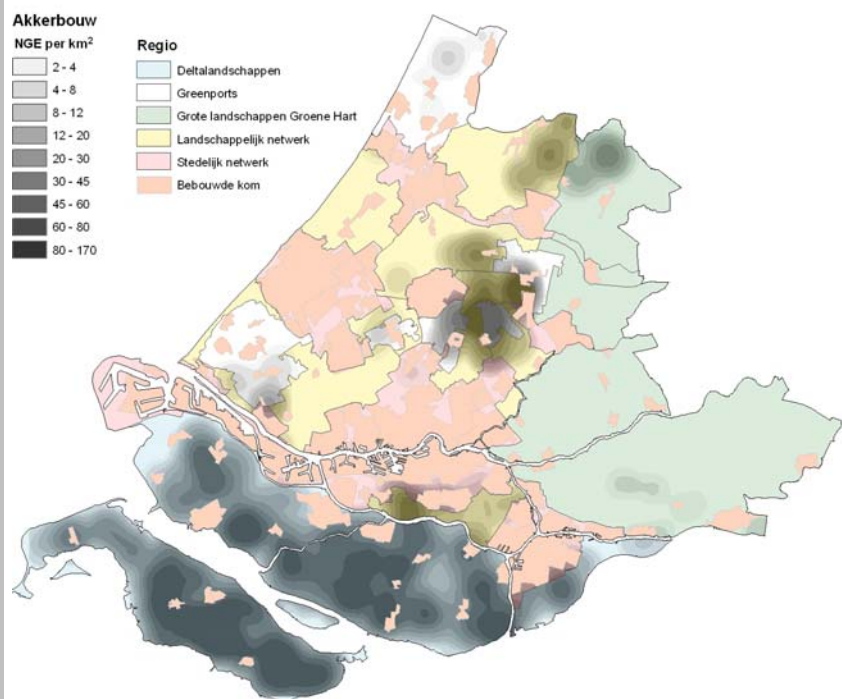
Figuur 2.6**Areaal grondgebonden gewassen in Zuid-Holland naar subregio in 1998 en 2008**

De grondgebonden bedrijven in het Stedelijk netwerk hebben een verhouding in de gewassen die in 2008 redelijk vergelijkbaar is met het gemiddelde van geheel Zuid-Holland. De ontwikkeling van het tuinbouw-/tuinakkerareaal is daar echter meer afgenomen ten gunste van het areaal voedergrassen. Voor meer gedetailleerde informatie wordt verwezen naar bijlage 1. Met name in de Delta worden veel akkerbouwgewassen geteeld. In een aantal Greenports en in de Delta worden veel intensieve groenten geteeld.

De concentratie (in nge/km²) van akkerbouwgewassen is weergegeven in figuur 2.7. De concentraties bevinden zich voornamelijk op de Zuid-Hollandse eilanden en de driehoek tussen Zoetermeer, Gouda en Alphen aan den Rijn. Dit zijn de kleigebieden van Zuid-Holland.

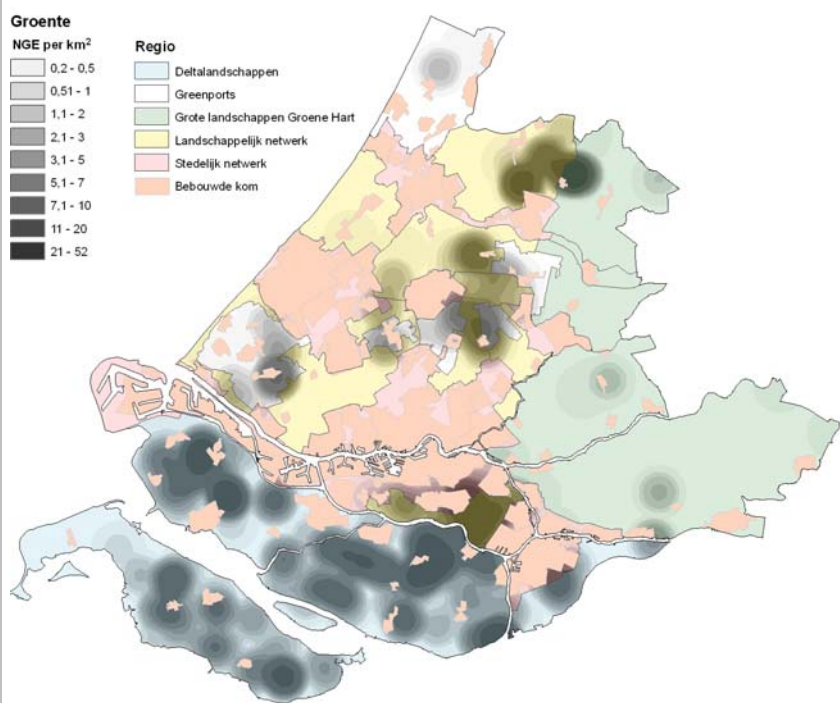
Figuur 2.8 geeft de concentratie van de opengrondsgroentegewassen weer. Deze kaart laat ongeveer hetzelfde beeld zien als de concentratie van akkerbouwgewassen. De opengrondsgroentegewassen zijn ook vooral geconcentreerd in de kleigebieden van Zuid-Holland.

Figuur 2.7 **Aantal nge akkerbouw per km², 2008**

Bron: CBS Landbouw telling; bewerking LEI.

Figuur 2.8 Aantal nge groente per km², 2008

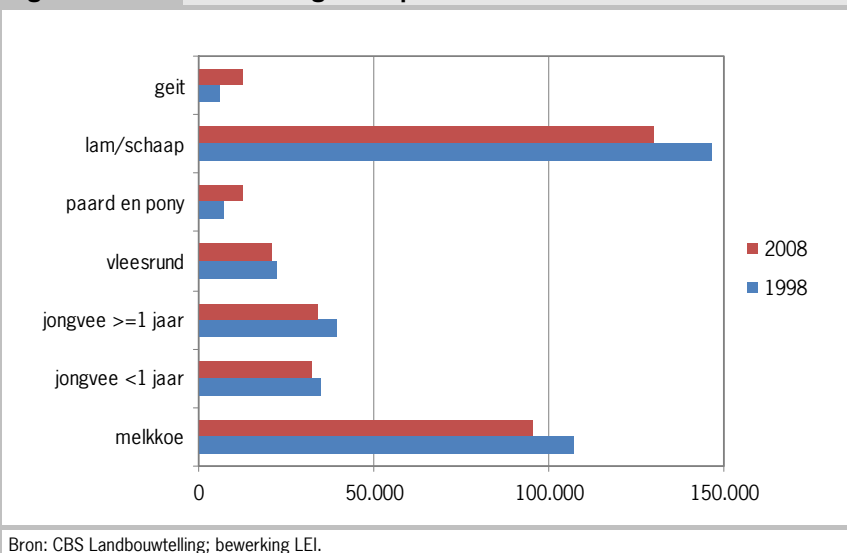
Bron: CBS Landbouwtelling; bewerking LEI.

2.3 Samenstelling veestapel

Naar diersoort

Het aantal geiten, paarden en pony's is in de periode 1998-2008 gestegen (figuur 2.9). Dit betreffen de paarden en pony's die op landbouwbedrijven aanwezig zijn en worden gemeten in de Landbouwtelling. Naar schatting is één derde van de paardenstapel in de CBS Landbouwtelling vertegenwoordigd (Hogeveen et al., 2007). De paarden en pony's die bijvoorbeeld door particulieren worden gehouden worden dus niet meegenomen. Hierover is ook weinig bekend.

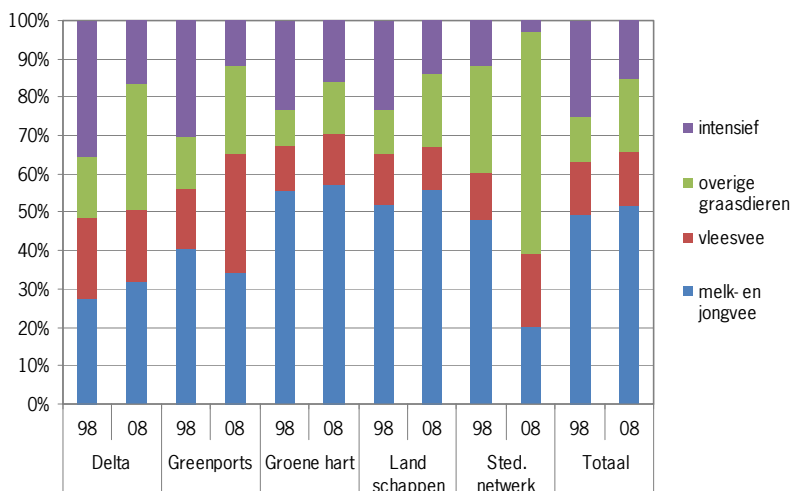
Figuur 2.9 **Ontwikkeling veestapel in Zuid-Holland in 1998 en 2008**

Het aantal melkkoeien is in de periode 1998-2008 met 11% afgenomen in Zuid-Holland. De productie per koe is in deze jaren toegenomen, terwijl het productie quota iets is afgenomen. Hierdoor zijn er minder melkkoeien nodig om het melkquotum vol te melken. Mogelijk heeft er ook uitstroom van melkquotum uit de provincie plaatsgevonden door bedrijfsverplaatsters naar andere provincies of stoppende bedrijven.

Naar regio

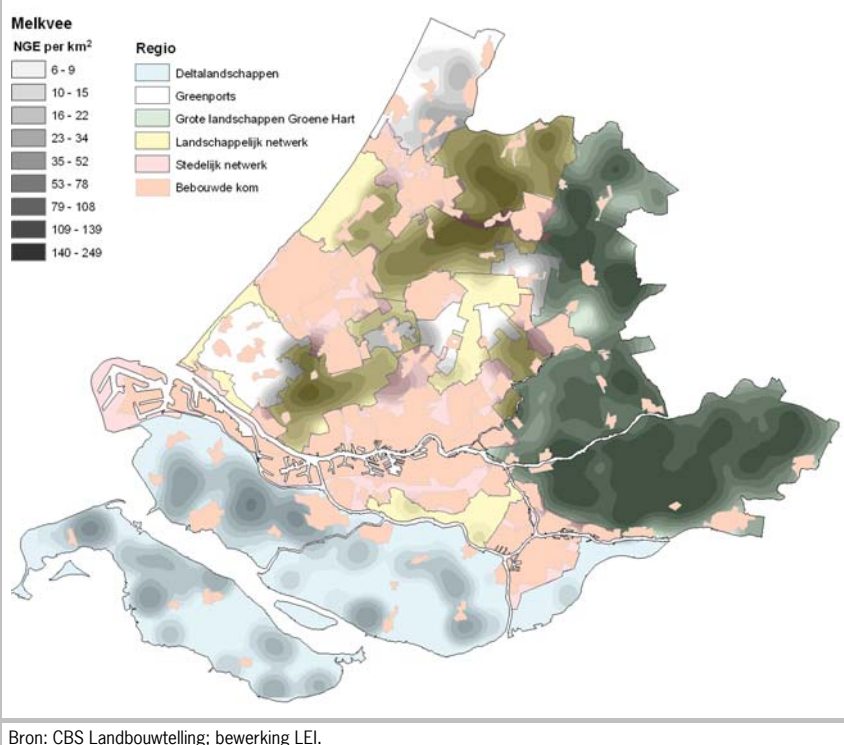
Figuur 2.10 geeft een globaal beeld hoe de veestapel zich heeft ontwikkeld en wat de verschillen per gebied zijn. Hierbij zijn verschillende diercategorieën opgeteld. Er is enigszins rekening gehouden met de productiewaarde van dieren (bijvoorbeeld 10 jongvee = 1 melkkoe en 1 fokzeug = 100 legkippen of vleeskuikens en 10 vleesvarkens). In Zuid-Holland neemt het aantal hokdieren af ten gunste van het aantal overige graasdieren. Met name in het Stedelijk netwerk neemt deze groep van dieren toe, tegelijkertijd neemt daar het aantal stuks melk- en jongvee sterk af. De toename van de groep overige graasdieren wordt grotendeels veroorzaakt door een toename van de paarden en geiten (Delta, Groene Hart en provinciale landschappen). Het aantal paarden en pony's op landbouwbedrijven is in Zuid-Holland bijna verdubbeld.

Figuur 2.10**Verhouding in veestapel in Zuid-Holland naar subregio in 1998 en 2008**

Bron: CBS Landbouwteiling; bewerking LEI.

Het aantal schapen neemt in alle gebieden af maar vertoont nog een lichte toename in het Groene Hart. De afname heeft vooral te maken met het stoppen van bedrijven. Voor meer gedetailleerde informatie wordt verwezen naar bijlage 2.

Figuur 2.11 Aantal nge melkvee per km², 2008

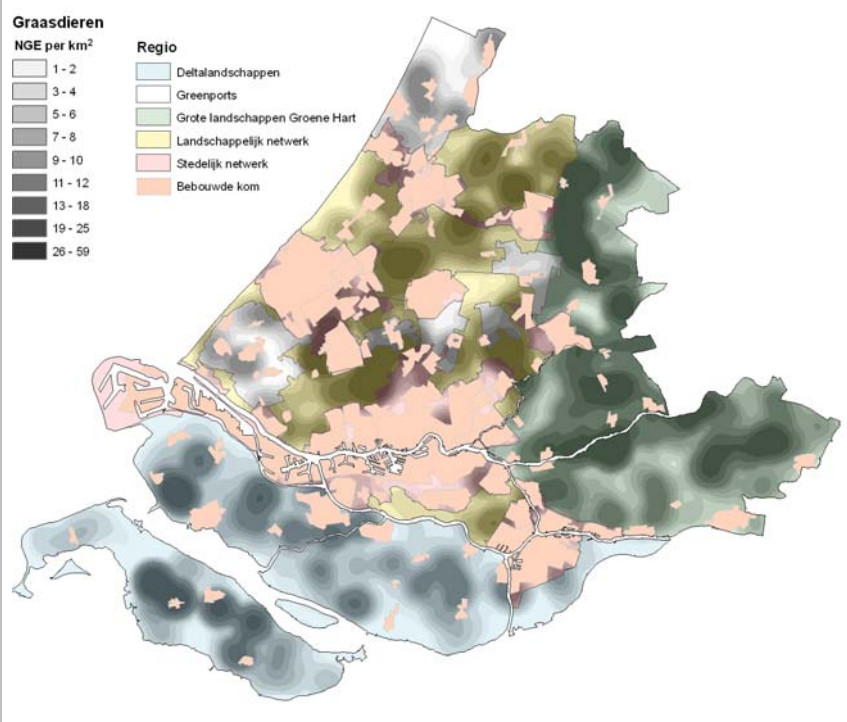
In het Groene Hart is de concentratie (nge/km²) van melkvee groot, zie figuur 2.11. Vooral in de Alblassterwaard/Vijfherenlanden is er veel concentratie van melkvee. Dit gebied leent zich uitstekend voor het houden van melkvee. Het gebied behoort tot het veenweidelandschap wat geschikt is voor het houden van melkvee. Daarnaast heeft in de Alblassterwaard/Vijfherenlanden ruilverkaveling plaatsgevonden waardoor de infrastructuur/kavelstructuur is verbeterd.

Figuur 2.12 laat de concentratie van de overige graasdieren¹ zien. De concentratie is kleiner dan bij melkvee. De overige graasdieren zijn vooral in het Groene Hart en de stedelijke gebieden geconcentreerd.

¹ Paarden, pony's, vleesvee, schapen en geiten.

Figuur 2.12

Aantal nge overige graasdieren (exclusief melkvee) per km², 2008

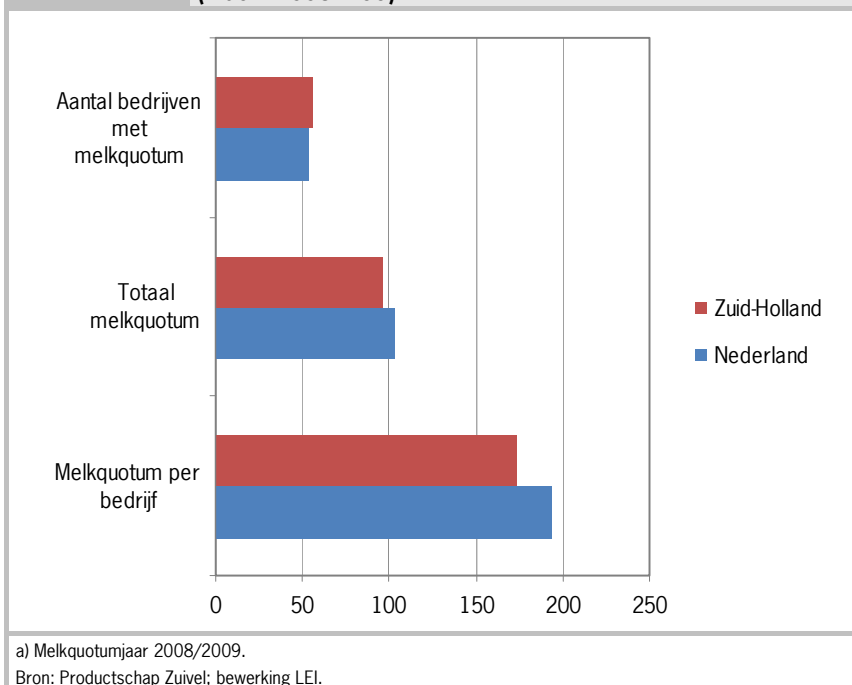

Bron: CBS Landbouwteiling; bewerking LEI.

2.4 Melkquotum

De gemiddelde hoeveelheid melkquotum per bedrijf is sinds 1998 sterk toegenomen, zie figuur 2.13. In 2008 is ten opzichte van 1998 het gemiddelde melkquotum per bedrijf met 73% gestegen in Zuid-Holland. De provincie blijft wel achter ten opzichte van de groei in Nederland. Het totale melkquotum is in Zuid-Holland gedaald, in tegenstelling tot een groei in Nederland. Deze groei wordt veroorzaakt door de melkquotumuitbreiding van de laatste jaren. Vanuit de provincie is melkquotum naar andere gebieden in Nederland gestroomd. Dit kan het gevolg zijn van stoppende bedrijven of door bedrijfsverplaatsingen naar buiten de provincie. Het aantal bedrijven met melkquotum is in Zuid-Holland iets minder hard gedaald dan in Nederland.

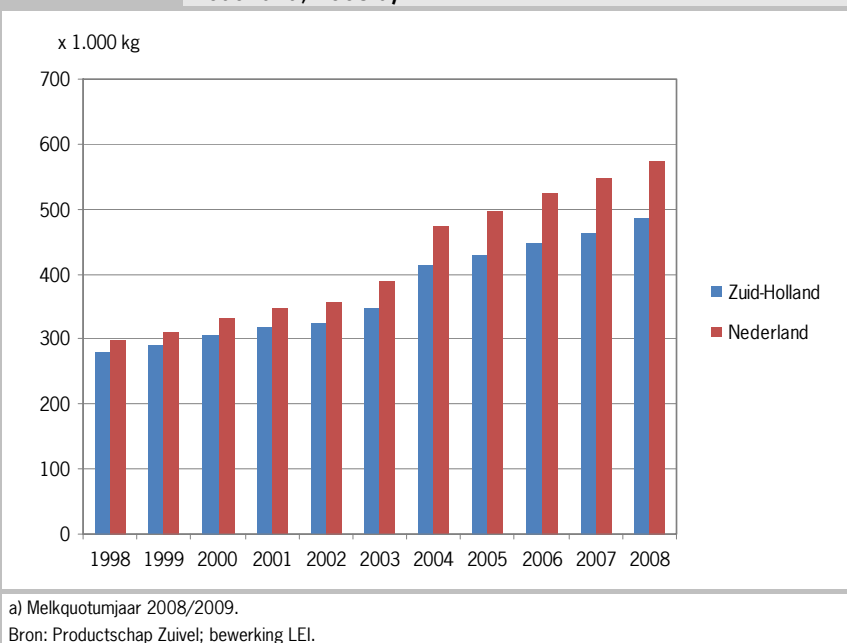
Figuur 2.13 Melkquotumgegevens in Zuid-Holland en Nederland, 2008 a)
(index: 1998=100)

De groei van het gemiddelde melkquotum per bedrijf blijft in Zuid-Holland achter ten opzichte van Nederland (figuur 2.14). Vooral de laatste zes jaar is de gemiddelde bedrijfsgrootte in Nederland steeds verder uitgelopen. Gemiddeld heeft in 2008 een bedrijf ongeveer 487.000 kg melkquotum in Zuid-Holland. In Nederland is dit gemiddeld bijna 575.000 kg.

De figuur toont in 2004 een duidelijke stijging van het gemiddelde melkquotum per bedrijf. Dit is vooral het gevolg van het afschaffen van het structureel verleasen van melkquotum. Quotumhouders mochten na 1 april 2004 niet het gehele melkquotum verleasen, waardoor veel quotumhouders het melkquotum hebben verkocht of zelf weer zijn begonnen met melken (LNV, 2009).

Figuur 2.14 Gemiddeld melkquotum per bedrijf in Zuid-Holland en Nederland, 2008 a)

2.5 Verbreding

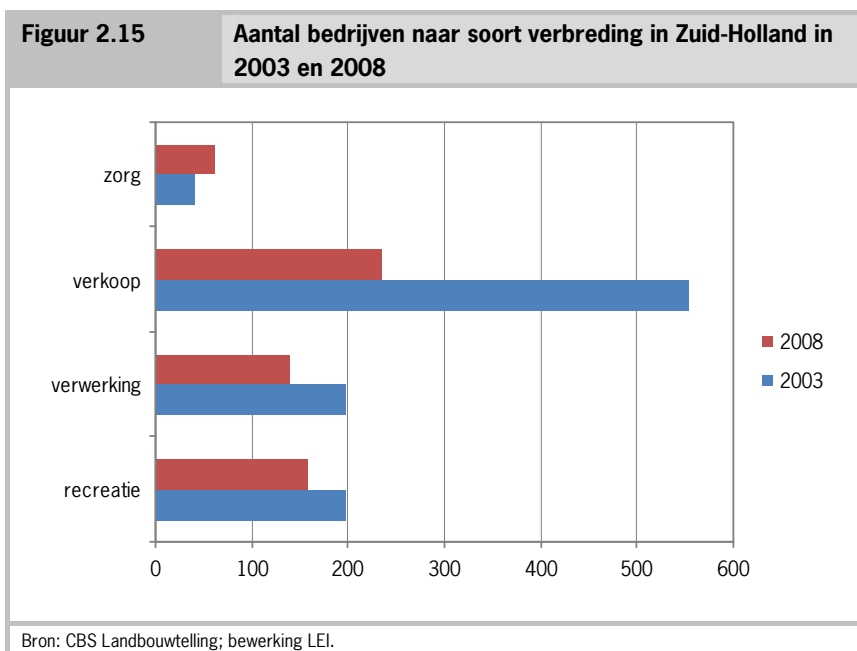
Naar activiteit

De verkoop van producten aan huis is in de periode 2003-2008 sterk gedaald, zie figuur 2.15. Waren er in 2003 nog ongeveer 550 bedrijven met huisverkoop, in 2008 is dit gedaald naar ongeveer 230 bedrijven. Naast de huisverkoop vertonen ook de activiteiten verwerking van producten en recreatie een daling van het aantal bedrijven. De reden voor deze daling is niet precies bekend. Sommige belangen-/behartigingsorganisaties maken gebruik van de Landbouwtellingsgegevens bij het bepalen van de hoogte van de contributie. De veronderstelling is dat vooral bedrijven met een kleine verbredingstak dit niet opgeven in de Landbouwtelling, zodat de hoogte van de contributie niet wordt beïnvloed. Daarnaast is het mogelijk dat bedrijven de verbredingstak in een andere rechtsvorm omzetten. Bij huisverkoop is het nog mogelijk dat bedrijven niet aan huis de producten verkopen, maar dit centraal in samenwerking met andere bedrijven doen. Dit zien deze ondernemers dan niet als huisverkoop.

Voor sommige activiteiten heeft er een wijziging in de vraagstelling plaatsgevonden. Deze activiteiten (waaronder natuurbeheer) zijn niet in de figuur opgenomen, omdat vergelijking tussen de jaren niet zinvol is.

De enige vorm van verbreding die een toename laat zien is de zorgboerderij (+50%). De ontwikkeling van een betere regionale organisatie van zorgboerderijen heeft hieraan bijgedragen. Daarnaast is er de laatste jaren meer aandacht geweest voor de kwaliteit en de aanwezigheid van boerderijen die zorg aanbieden.

In Zuid-Holland doen ongeveer 1.150 bedrijven aan agrarisch natuurbeheer in 2008. De mutatie 2003-2008 is niet opgenomen in figuur 2.15 vanwege statistische en interpretatieproblemen rond betrouwbaarheid.

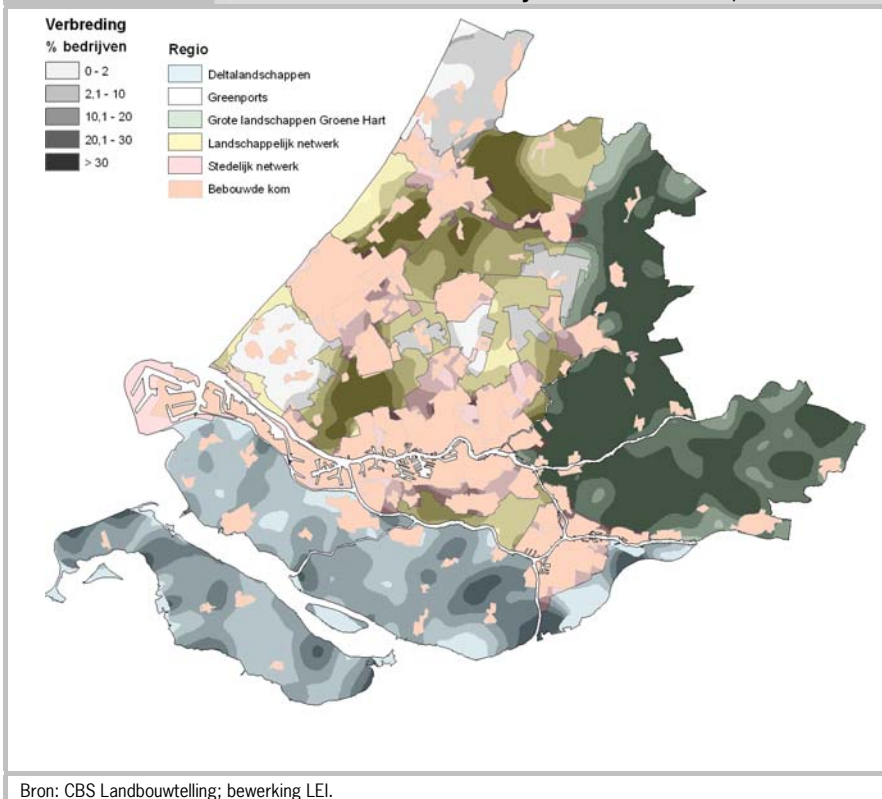
Naar regio

De concentratie van bedrijven met multifunctionele activiteiten zit voornamelijk in de Alblasserwaard en de Krimpenerwaard (Roest et al., 2009). De dichtheid van landbouwbedrijven met multifunctionele activiteiten ten opzichte van het totaal aantal landbouwbedrijven is het hoogst in het Groene Hart en Midden-Delftland (figuur 2.16). In alle onderscheiden gebieden, met uitzondering van de Deltalandschappen is het agrarisch natuurbeheer de overheersende vorm van ver-

breeding (figuur 2.17). In de stedelijke gebieden vindt veel boerderijverkoop plaats (figuur 2.18). De aanwezigheid van veel consumenten maakt het voor deze bedrijven interessant om de producten vanuit huis te verkopen.

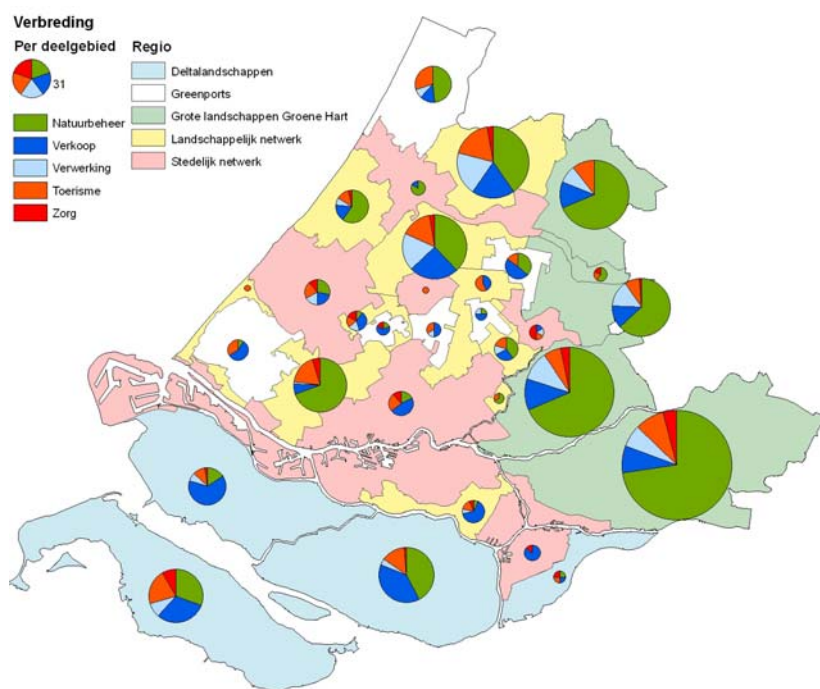
Figuur 2.16

Verhouding multifunctionele activiteiten ten opzichte van het totaal aantal landbouwbedrijven in Zuid-Holland, 2008

Figuur 2.17

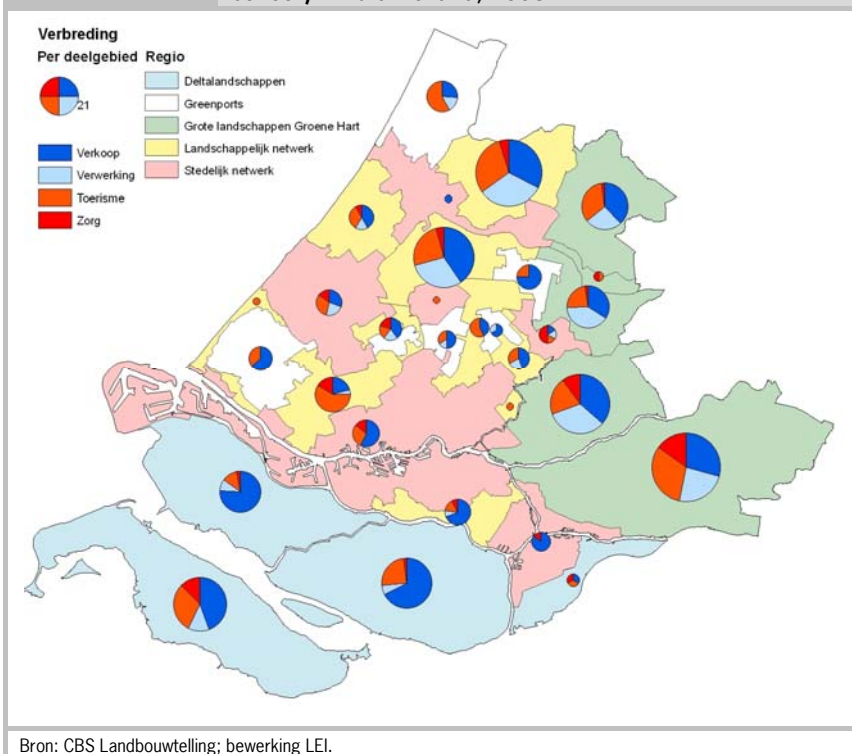
Samenstelling multifunctionele activiteiten (incl. natuurbeheer) in Zuid-Holland, 2008

Bron: CBS Landbouwtelling; bewerking LEI.

Figuur 2.18

Samenstelling multifunctionele activiteiten (excl. natuurbeheer) in Zuid-Holland, 2008

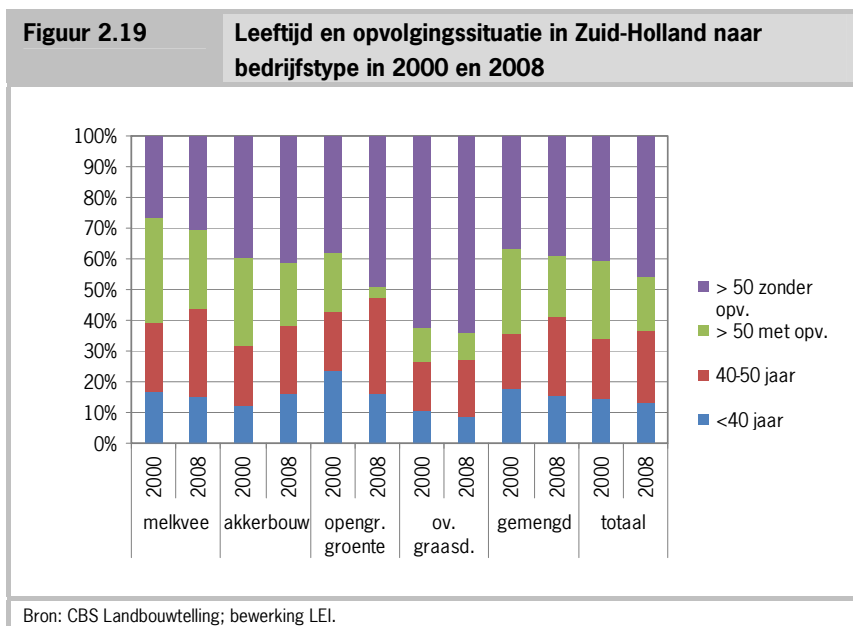

2.6 Leeftijd en opvolging

Naar subtype

Het aandeel ondernemers in de leeftijdscategorie onder de 40 jaar neemt op bijna alle bedrijfstypen gemiddeld genomen af (figuur 2.19). De enige uitzondering hierop zijn de ondernemers op de akkerbouwbedrijven. Het aandeel 50-plussers met opvolger neemt ook op alle bedrijfstypen af. Dit betekent dat het aandeel 40-plussers zonder opvolger of onbekend is toegenomen. Het aandeel 50-plussers zonder opvolger heeft een aandeel van 45% in 2008. Bij de overige graasdierbedrijven is deze het grootst, namelijk 64%. Meestal zijn de overige graasdierbedrijven ondernemers die gestopt zijn met de melkveehouderij en nog wat grasland hebben aangehouden en hier vleesvee houden. De gemiddelde

leeftijd van de ondernemer in de groep 50-plussers zonder opvolger is met 64 jaar hoog.

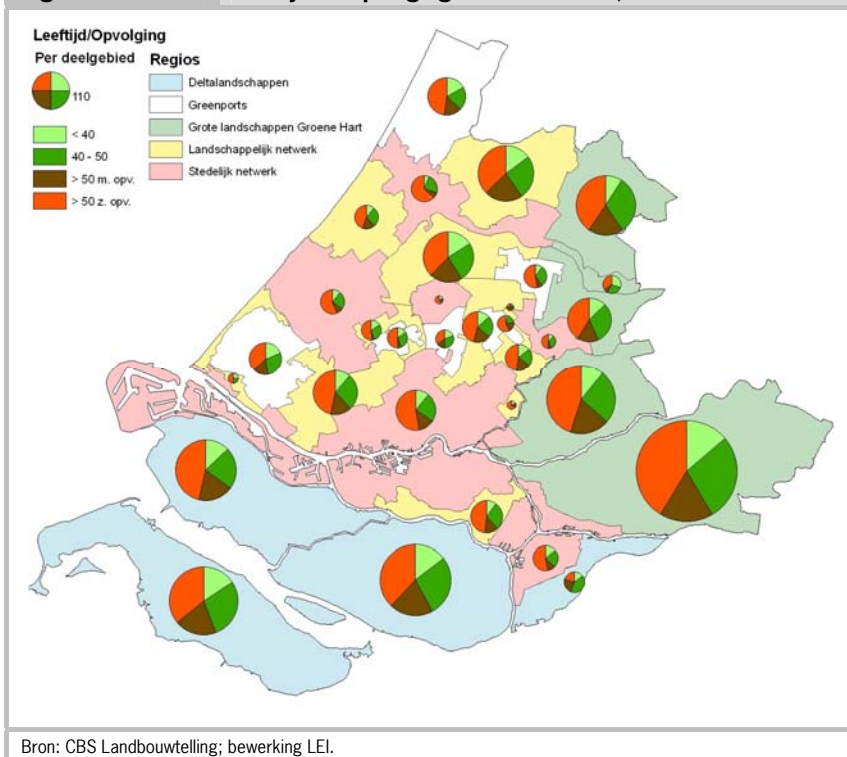
Naar regio

Veel agrarische ondernemers in Zuid-Holland hebben geen opvolger, zie figuur 2.20. Dit is vooral te zien in de stedelijke gebieden. Hier is het aandeel van ondernemers van 50 jaar en ouder zonder opvolger groot. Daar tegenover is het aantal ondernemers tot 50 jaar ook relatief groot. Van deze ondernemers is nog niet bekend of zij een opvolger hebben.

Gezien de opvolgingssituatie zal het aantal bedrijven in de toekomst sterk afnemen. Dit gebeurt echter geleidelijk. Wanneer de vrijgekomen productiemiddelen (grond) door andere agrarische bedrijven wordt overgenomen, betekent dit dat de schaalgrootte van de agrarische bedrijven toe zal nemen.

Figuur 2.20

Leeftijd en opvolging in Zuid-Holland, 2008

2.7 Werkgelegenheid

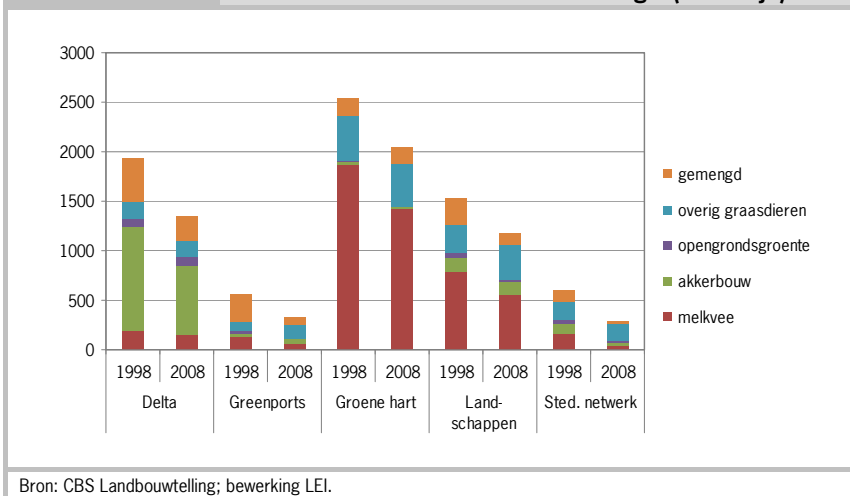
Naar regio

In Zuid-Holland biedt het Groene Hart aan de meeste mensen werk in de grondgebonden landbouw (figuur 2.21). Dit aantal bedraagt 2000 arbeidsjaareenheden (aje) in 2008. De Delta en provinciale landschappen komen op plaats 2 en 3. In de Delta met veel akkerbouwareaal is er grotendeels veel werkgelegenheid op akkerbouwbedrijven. In het Groene Hart is dit met name de melkveehouderij. Voor meer gedetailleerde informatie over typen arbeid wordt verwezen naar bijlage 3. Hieruit blijkt dat op de melkveebedrijven de meeste arbeid in 2008 door mannen wordt verricht (91%). Op de gemengde bedrijven in 2008 relatief veel door vrouwen (24%). In het Groene Hart wordt er vanwege het grote aandeel melkveehouderij dus gemiddeld veel door de mannen gewerkt op deze bedrij-

ven. In de Greenports en de Delta wordt naar verhouding de meeste betaalde arbeid verricht op agrarische bedrijven.

Figuur 2.21

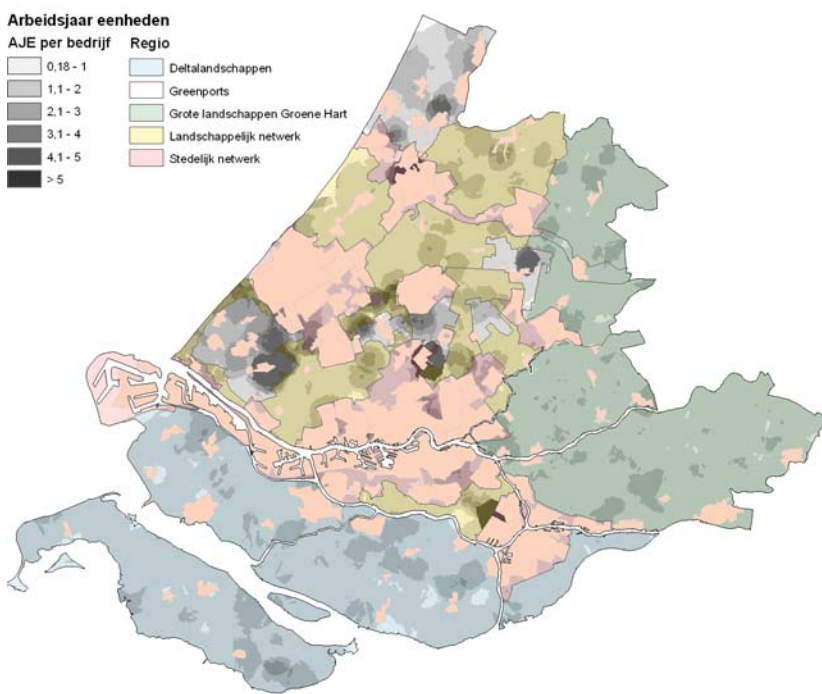
Werkgelegenheid grondgebonden bedrijfstypen in Zuid-Holland in 1998 en 2008 naar regio (totaal aje)

In de Greenports is de concentratie van werkgelegenheid op de grondgebonden bedrijfstypen het grootst (figuur 2.22). Hier bevinden zich vooral opengrondstuinbouwbedrijven, die vaak arbeidsintensief zijn. In de akkerbouwgebieden (Delta) is de werkgelegenheid laag. De provinciale landschappen en het Groene Hart nemen een middenpositie in.

Figuur 2.22

Werkgelegenheid grondgebonden bedrijfstypen in Zuid-Holland in 1998 en 2008 naar regio (aje) per bedrijf

Bron: CBS Landbouwtelling; bewerking LEI.

2.8 Eigendom en pacht

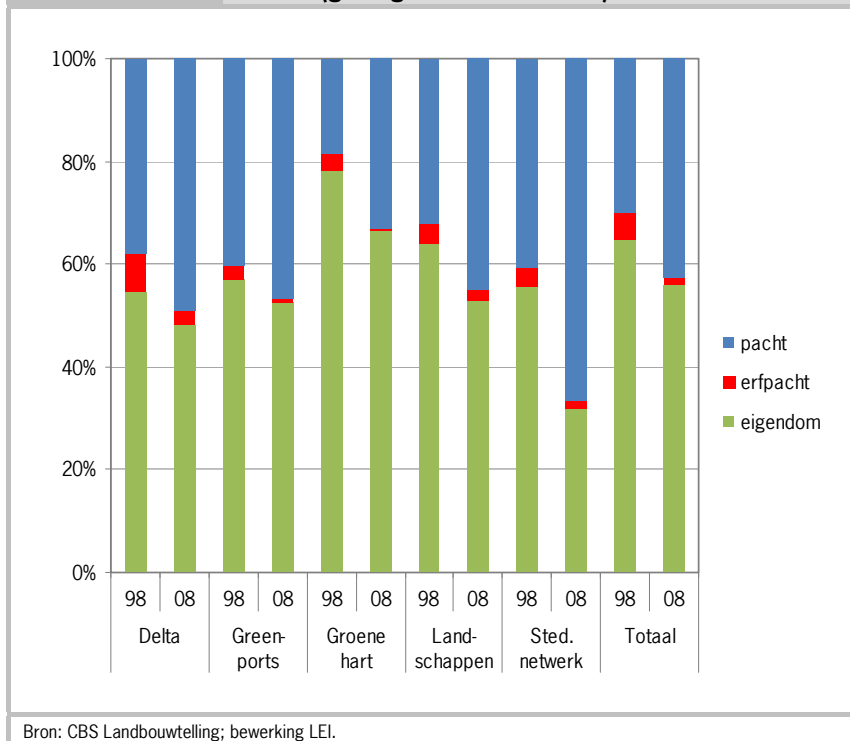
Naar regio

Het aandeel eigendom neemt in Zuid-Holland af (- 9%). Toch is in 2008 gemiddeld het merendeel van de grond (56%) nog in eigendom (figuur 2.23). De grootste daling doet zich voor in bedrijven rond de steden. Verwacht mag worden dat hier bedrijven door vooral projectontwikkelaars of overheden zijn opgekocht maar dat het bedrijf nog tijdelijk op pachtbasis kan worden voortgezet. Uit een LEI-rapport (Rijk et al., 2000) bleek dat er in 1998 voor ruim 27.000 ha plannen waren voor niet agrarisch gebruik. Dit was toen bijna een vijfde van de totale oppervlakte cultuurgrond in Zuid-Holland. Het areaal cultuurgrond is echter maar met ruim 2.000 ha afgenomen, dus vele plannen zijn (nog) niet gerealiseerd.

seerd. Erfpacht komt nauwelijks voor maar neemt nog verder af. In het Groene Hart is relatief veel eigendom. Voor meer gedetailleerde informatie over type arbeid wordt verwezen naar bijlage 4.

Figuur 2.23

Eigendom/pacht in 1998 en 2008 naar regio in Zuid-Holland (grondgebonden landbouw)

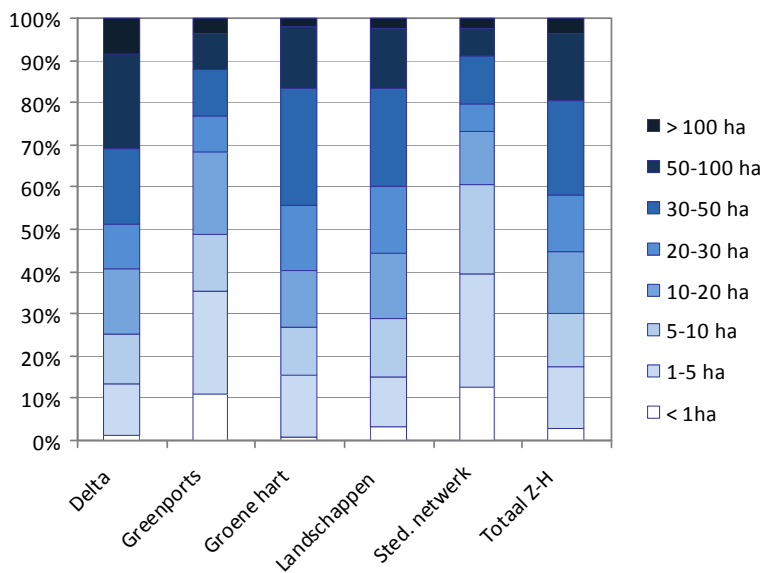
In 2008 is 53,9% van het landbouwareaal in Zuid-Holland verpacht, zie tabel 2.2. Hiervan was het overgrote deel reguliere pacht. Opvallend is dat in het Stedelijk Netwerk 15% van het pachtareaal wordt gepacht van een terreinbeheerende organisatie. Dit is vele male groter dan in de overige gebieden.

Tabel 2.2 Pacht uitgesplitst naar vorm in Zuid-Holland, 2008						
	Delta	Green- ports	Groene Hart	Land- schappen	Sted. netwerk	To- taal
Totaal pacht (1.000 ha)	21,2	2,0	16,3	11,3	3,0	53,9
Verdeling (%)						
Reguliere pacht	53	26	36	41	38	43
Teelpacht	2	2	0	1	1	1
Eenmalige pacht	12	19	17	11	7	13
Los land >1 ha	0	0	0	0	0	0
Natuur pacht	0	1	3	1	1	1
Kortlopend regulier	4	2	9	10	6	7
Geliberaliseerde pacht >6 jaar	1	1	1	1	0	1
Geliberaliseerde pacht ≤6 jaar	3	8	3	2	2	3
Overige exploitatie	23	40	27	28	28	26
Tijdelijk ikv herinrichting	0	1	2	2	1	1
Terreinbeherende organisatie	1	2	2	2	15	2
Bron: CBS Landbouwtelling; bewerking LEI.						

2.9 Grondgebondenbedrijven naar grootteklasse

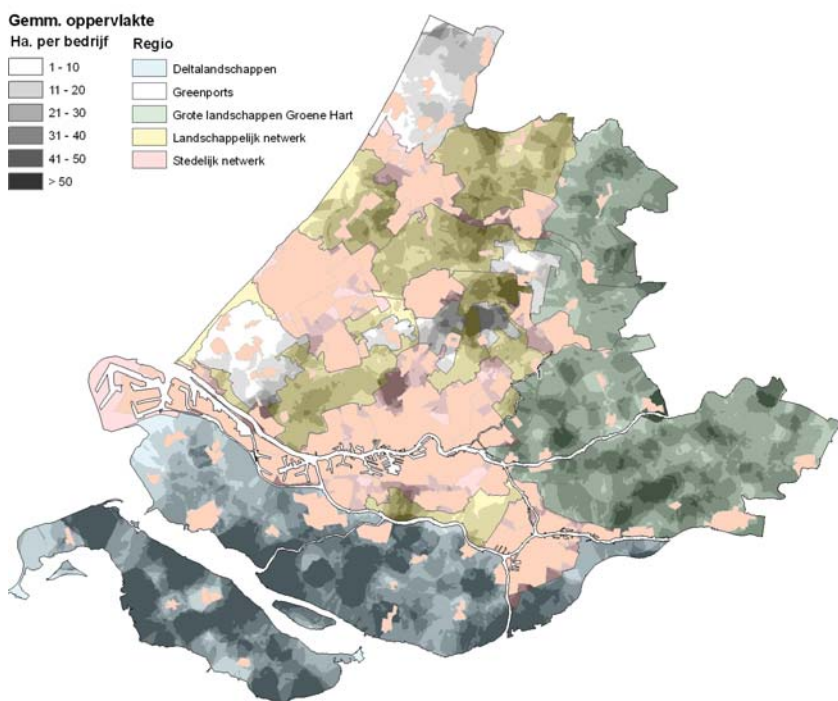
Naar regio

Worden de grondgebonden bedrijven ingedeeld naar bedrijfsomvang in hectaren gemeten dan zijn er relatief veel bedrijven boven de 50 en 100 ha in de Delta (figuur 2.24). In het Groene Hart en de provinciale landschappen zijn er veel bedrijven tussen de 30 en 50 ha. In het Stedelijk netwerk en de Greenports zijn er relatief veel bedrijven tussen de 1 en 5 ha. Naarmate de bedrijven groter zijn wordt de gemiddelde leeftijd van de ondernemer lager. Voor meer gedetailleerde informatie over type arbeid wordt verwezen naar bijlage 6.

Figuur 2.24**Aantal grondgebonden bedrijven naar omvang in hectaren, 2008**

Bron: CBS Landbouwelling; bewerking LEI.

Bedrijven met een groot areaal cultuurgrond zijn vooral te vinden op de Zuid-Hollandse eilanden en in mindere mate in het Groene Hart (figuur 2.25). Op de eilanden bevinden zich veel akkerbouwbedrijven, die vaak ten opzichte van de andere typen meer cultuurgrond gebruiken om gewassen op te telen.

Figuur 2.25**Gemiddeld aantal hectaren totaal grondgebonden landbouw per bedrijf, 2008**

Bron: CBS Landbouwelling; bewerking LEI.

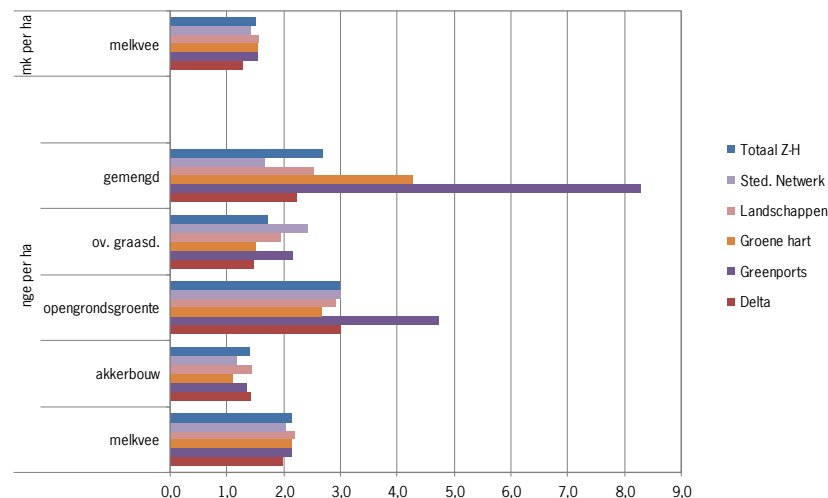
2.10 Intensiteit van grondgebonden bedrijven

Naar type per regio

De akkerbouw- en overige graasdierbedrijven zijn het meest extensief (figuur 2.26). Tussen de onderscheiden regio's zijn enkele kleine verschillen. De akkerbouwbedrijven in de Delta zijn iets intensiever dan gemiddeld. De overige graasdieren zijn in de Delta en het Groene Hart extensiever. In de Greenports zijn de gemengde bedrijven intensief. Dit wordt veroorzaakt omdat er veel niet grondgebonden veehouderijactiviteiten aanwezig zijn.

Figuur 2.26

Aantal nge per hectare (en melkkoeien per hectare) naar bedrijfstype en regio in Zuid-Holland, 2008

Bron: CBS Landbouwtelling; bewerking LEI.

2.11 Verkavelingssituatie

Naar type

De grootste huiskavels bevinden zich in 2008 op de melkveebedrijven, tabel 2.2. In de melkveehouderij is de gemiddelde huiskavel fors toegenomen. Echter het aantal kavels is nog sterker toegenomen zodat de gemiddelde kavelgrootte fors is afgenomen. Op de andere bedrijfstypen is deze juist toegenomen.

Tabel 2.2		Verkavelingssituatie per bedrijf in 1999 en 2008 naar bedrijfstype in Zuid-Holland						
	1999				2008			
	aantal kavels	aantal hectare	oppervlakte huiskavel (ha)	gemid. kavelgrootte (ha)	aantal kavels	aantal hectare	oppervlakte huiskavel (ha)	gemid. kavelgrootte (ha)
Melkvee	4,2	29,2	19,2	7,0	9,6	42,8	25,4	4,5
Akkerbouw	6,4	36,1	14,7	5,6	5,7	46,3	14,2	8,1
Opengrondsgroente	3,0	12,5	4,2	4,2	4,5	22,2	8,0	5,0
Overig graasdieren	5,9	11,1	6,9	1,9	4,6	14,1	6,4	3,1
Gemengd	6,5	26,3	11,3	4,0	7,8	35,5	10,7	4,6
Totaal grondgebonden	5,3	2,3	13,7	4,7	6,8	3,7	15,0	4,7
Bron: CBS Landbouwtelling; bewerking LEI.								

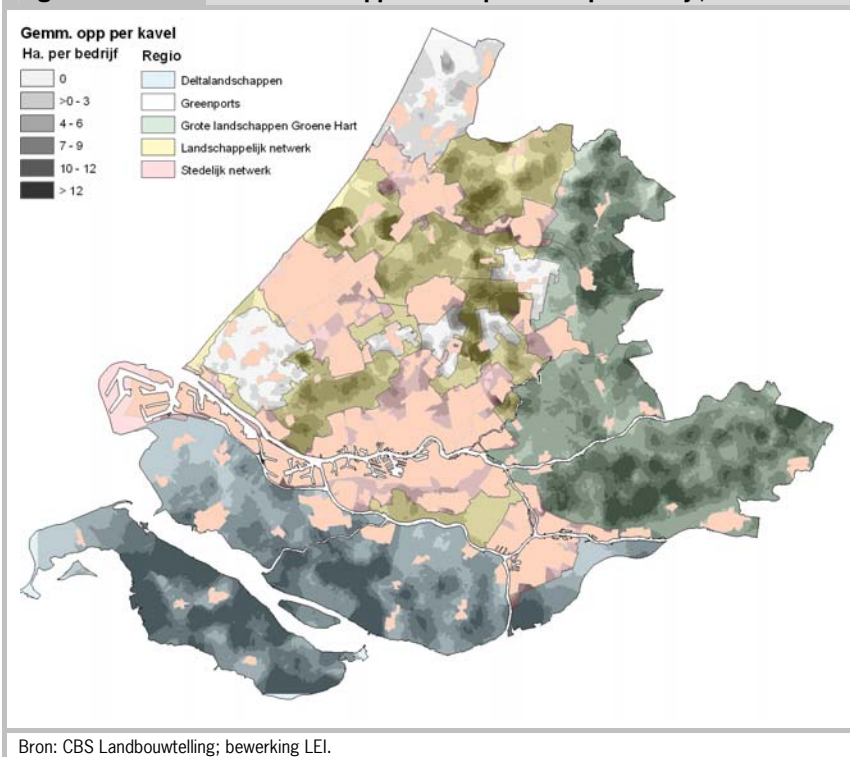
Naar regio

De huiskavels in het Groene Hart zijn het grootst, gevolgd door de Landschappen en de Delta, tabel 2.3. De gemiddelde kavelgrootte is in de Delta het grootst.

Tabel 2.3		Verkavelingssituatie naar regio in Zuid-Holland, 2008				
	Delta	Greenports	Groene Hart	Land-schappen	Sted. netwerk	Totaal
Aantal kavels	5,7	2,7	6,2	5,6	3,1	4,6
Hectare	36,3	4,9	25,6	20,6	9,5	18,3
Oppervlakte huiskavel (ha)	11,4	2,6	14,5	11,7	5,2	8,8
Gemid. Kavelgrootte (ha)	6,4	1,8	4,1	3,7	3,0	4,0
Bron: CBS Landbouwtelling; bewerking LEI.						

Dat in de Delta de gemiddelde kavelgrootte het grootst is, blijkt ook uit figuur 2.27. Vooral Goeree-Overflakkee valt op door de gemiddelde kavelgrootte.

In het Groene Hart zijn ook bepaalde gebieden met een grote oppervlakte. Met name in het zuidwesten van de Alblasserwaard en rond Bodengraven liggen grote kavels. In het Landschappelijk netwerk is vooral een concentratie waar te nemen in de gebieden tussen Gouda/Zoetermeer en boven Den Haag.

Figuur 2.27**Gemiddelde oppervlakte per kavel per bedrijf, 2008**

2.12 Conclusies

De meest opvallende conclusies ten aanzien van de grondgebonden sectoren in Zuid-Holland zijn als volgt:

- In de periode 1998-2008 is het aantal grondgebonden bedrijven met 28% afgenomen, wat een daling van 3% per jaar betekent. Dit wijkt niet af van de landelijke trend;
- Het aantal bedrijven met een opvolger is in Zuid-Holland gedaald in de periode 2000-2008. Gezien de opvolgssituatie zal het aantal bedrijven in de toekomst sterk afnemen;
- In het Groene Hart bevinden zich de meeste grondgebonden bedrijven. Dit zijn vooral melkveebedrijven;

- Het areaal van de grondgebonden landbouw is in Zuid-Holland met 1.500 ha afgenomen in de periode 1998-2008;
- In de Delta worden relatief veel akkerbouwgewassen geteeld, in de Greenports veel tuin-/akkerbouwgewassen en het areaal in het Groene Hart bestaat vooral uit grasland;
- Het aantal melkkoeien is in de periode 1998-2008 met 11% afgenomen. Het gemiddelde melkquotum per bedrijf is met 73% gestegen tot 487.000 kg in 2008. De melkproductie per koe is toegenomen;
- In het Groene Hart is er een grote concentratie van multifunctionele landbouwactiviteiten;
- De bedrijfsgrootte (onder behoud van aantal hectare) is in de Delta het grootst. Ongeveer 30% van de bedrijven heeft meer dan 50 ha grond.

3 Het grondgebonden agrocluster Zuid-Holland

3.1 Achtergrond

3.1.1 Inleiding

De land- en tuinbouw in Zuid-Holland is nauw verweven met andere delen van de regionale economie. Enerzijds is agrarische productie nauwelijks mogelijk zonder de toelevering van goederen en diensten, en anderzijds is de relatie van de primaire sector met de voedings- en genotmiddelenindustrie van belang. Zonder de activiteiten van de verwerkende industrieën zijn vele agrarische producten immers niet geschikt voor consumptie. Het hele scala aan directe en indirecte activiteiten in relatie tot de land- en tuinbouw in Zuid-Holland kan als een samenhangende keten of agrocluster worden beschouwd (Post et al., 1987). Naast de agrarische sector vormt de voedings- en genotmiddelenindustrie daarvan dus een belangrijk onderdeel.

De provincie Zuid-Holland wil meer weten over de economische betekenis van het grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland in termen van toegevoegde waarde en werkgelegenheid. Voorafgaand aan de kwantificering van deze aspecten is het zinvol om de inhoud van het agrocluster nader te definiëren.

3.1.2 Agrocluster

Het agrocluster kan worden gesplitst in vijf deelclusters, die zijn opgebouwd uit de volgende specifieke primaire en verwerkende sectoren:

- *Akkerbouw*
primaire akkerbouw, graan-, bloem-, suiker- en aardappelverwerking, margarine-, zetmeel- en overige voedingsmiddelenindustrie, drank- en cacao-industrie;
- *Opengrondtuinbouw*
opengrondsgroente, fruit, bloembollen, bomen, groente- en fruitverwerking;
- *Glastuinbouw*
glasgroente-, champignons-, snijbloemen- en potplantenteelt, groente- en fruitverwerking;

- *Grondgebonden veehouderij*
rundveehouderij, overige veehouderij, zuivelindustrie, slachterijen en vleesverwerkende industrie (rundvlees en overig vlees);
- *Intensieve veehouderij*
vleeskalveren-, varkens- en pluimveehouderij, kalver-, varkens- en pluimveeslachterijen en vleesverwerkende industrie.

De nadruk van deze studie ligt op economische analyses voor het grondgebonden agrocluster van Zuid-Holland. Dit grondgebonden cluster is opgebouwd uit de deelclusters voor akkerbouw, opengrondstuinbouw en grondgebonden veehouderij van bovenstaande lijst.

De bijdrage van de primaire en verwerkende sectoren aan de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid van de agroclusters is eenvoudig meetbaar. Deze informatie komt direct uit de databronnen van het LEI en het CBS. Het is echter moeilijker om de uitstralingseffecten van de agrofoodsector naar overige sectoren (zoals toeleveranciers en distributeurs) te berekenen. Het LEI gebruikt daarvoor het input-outputmodel (Van Leeuwen et al., 2009).

Naast de primaire land- en tuinbouw is de voedings- en genotmiddelenindustrie dus een belangrijk onderdeel van het agrocluster. LISA, het werkgelegenheidsregister van Nederland, is gebruikt om de betekenis van de voedings- en genotmiddelenindustrie voor de provinciale werkgelegenheid in kaart te brengen. In 2007 biedt deze industrie aan bijna 17 duizend personen werk in de provincie (tabel 3.1), verdeeld over 690 vestigingen. Het aantal werkzame personen per vestiging in Zuid-Holland bedraagt daarmee 25,7, en dat is net iets boven het landelijk gemiddelde. Met aandelen van respectievelijk 29,2% en 25,7% dragen de graanverwerkende industrie en de margarine, zetmeel en overige industrie van Zuid-Holland meer dan gemiddeld bij aan de totale nationale werkgelegenheid van deze industrieën. Opmerkelijk is de positie van de drankenindustrie - vooral bierbrouwerijen - in de provincie, die zorgt voor ruim een derde van de werkgelegenheid van de Nederlandse drankindustrie.

Tabel 3.1 Werkzame personen in de voedings- en genotmiddelenindustrie in Zuid-Holland, 2007			
Verwerkende bedrijfstak	Zuid-Holland	Nederland	% Zuid-Holland in Nederland
Zuivel	1.449	12.633	11,5
Aardappelen	345	6.464	5,3
Suiker	0	660	0,0
Vlees	1.295	22.527	5,7
Vis	399	3.969	10,1
Groente en fruit	266	6.824	3,9
Graan	584	1.996	29,2
Veevoer	691	6.177	11,2
Margarine, zetmeel, overig	6.076	23.668	25,7
Dranken	2.820	7.854	35,9
Tabak	3	4.205	0,1
Bloem	2.602	19.356	13,4
Cacao	294	5.949	4,9
Totaal	16.824	122.282	13,8
Personen/vestiging	25.7	25.3	
Bron: LISA (2007).			

3.1.3 Definities agrocluster

Deze studie onderscheidt twee definities van het agrocluster, namelijk een *enge* en een *ruime* variant. De *enge* definitie van het agrocluster houdt alleen rekening met activiteiten die samenhangen met op Zuid-Hollandse bodem geproduceerde agrarische producten. Niet elke in Zuid-Holland gelokaliseerde voedingsmiddelenindustrie is namelijk even sterk afhankelijk van de Zuid-Hollandse land- en tuinbouw. Zo zijn de zuivelindustrie en slachterijen voorbeelden van verwerkende bedrijfstakken die bijna volledig afhankelijk zijn van Nederlandse agrarische grondstoffen. Dat is echter niet het geval voor de veevoeder- en bloemverwerkende industrie, omdat die maar liefst 80% van de benodigde landbouwgrondstoffen importeren. De cacao- en tabakindustrie doen dat zelfs voor de volle 100%. De enge definitie van het agrocluster houdt geen rekening met het deel van de verwerkende industrie dat agrarische grondstoffen van buiten Zuid-Holland gebruikt, maar kijkt enkel naar de verwerking van de in eigen

provincie geproduceerde primaire producten. De toegevoegde waarde en de werkgelegenheid van bijvoorbeeld de cacao- en tabaksindustrie blijven in dit geval dus buiten de analyses. Daarentegen kijkt de *ruime* definitie van het agrocluster ook naar de industrie die land- en tuinbouwgrondstoffen van buiten Zuid-Holland (en buiten Nederland) verwerkt.

De analyses van deze studie moeten de provincie Zuid-Holland helpen bij het ontwikkelen van een landbouwvisie voor Zuid-Holland, waarbij de nadruk ligt op het in beeld brengen van de invloed van de in eigen provincie aanwezige land- en tuinbouw. De analyses gaan in eerste instantie daarom over de enge definitie van het grondgebonden agrocluster, omdat deze de Zuid-Hollandse primaire sector als uitgangspunt neemt. Daarnaast is er overigens ook aandacht voor de ruime definitie, omdat de grote aanvoer van agrarische grondstoffen in de provincie de economische betekenis van het grondgebonden agrocluster sterk kan beïnvloeden.

3.2 Betekenis van grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland

3.2.1 Totale agrocluster

Het Zuid-Hollandse cluster van toelevering, productie, verwerking en afzet van alle agrarische producten realiseert in 2007 een toegevoegde waarde van bijna 7,7 miljard euro en een werkgelegenheid van ruim 92 duizend arbeidsjaren. Dit is respectievelijk 7,6% en 6,7% van alle toegevoegde waarde en werkgelegenheid in Zuid-Holland (tabel 3.2), maar deze cijfers komen vervolgens wel 1,1 en 2,3 procentpunten lager uit dan de overeenkomstige landelijke percentages (Berkhout en van Bruchem, 2009). Zeker 70% van de verdiensten en de werkgelegenheid van het Zuid-Hollandse agrocluster hangt samen met de export van (on)bewerkte agrarische producten. Dit percentage ligt juist weer boven dat van het landelijke gemiddelde.

Tabel 3.2 Kerncijfers van totale agrocluster in Zuid-Holland, 2007

	Toegevoegde waarde (factorkos- ten, miljoen euro)	Werkgelegenheid (arbeidsjaren)
Agrocluster a)	7.627	92.367
Aandeel in totale Zuid-Hollandse economie	7,6%	6,7%
Verwerking, toelevering en distributie van niet-regionale agrarische grondstoffen	3.083	37.457
Agrocluster, op basis van eigen agrarische grondstoffen	4.544	54.911
Aandeel in totale Zuid-Hollandse economie, vv.	4,5%	4,0%
- land- en tuinbouw	2.058	27.448
- verwerking	403	3.674
- toelevering	1.640	17.261
- distributie	443	6.528

a) Regionale- en niet-regionale agrarische grondstoffen, inclusief cacao, drank en tabak.

Bron: Agrarische input-outputtabel, bewerking LEI; LISA voor werkgelegenheid, bewerking LEI; CBS-Statline voor toegevoegde waarde, bewerking LEI.

In 2007 bedraagt het aandeel in de totale toegevoegde waarde en werkgelegenheid dat samenhangt met agrarische grondstoffen van buiten de eigen provincie ongeveer 41%.¹ Op landelijk niveau ligt dit percentage iets hoger. De Zuid-Hollandse verwerkende industrie werkt dus minder dan gemiddeld met agrarische grondstoffen van de eigen regio.

Het agrocluster op basis van eigen agrarische grondstoffen draagt 4,5% bij aan de toegevoegde waarde en 4% aan de werkgelegenheid van de Zuid-Hollandse economie. Beide percentages zijn opnieuw lager dan de gelijksoortige percentages (respectievelijk 5,1% en 5,8%) voor de gemiddelde Nederlandse regio. Hierbinnen draagt het glastuinbouwcluster het meeste bij aan de economische betekenis van het agrocluster, gevolgd door het grondgebondenveehouderijcluster en het akkerbouwcluster. Tabel 3.3 geeft een vergelijking van de aandelen van de deelclusters in het totale agrocluster tussen Zuid-Holland en Nederland.

¹ 3,083 miljoen euro van de verwerking, toelevering en distributie van niet-regionale agrarische grondstoffen ten opzichte van 7,617 miljoen euro van het totale agrocluster.

Tabel 3.3 **Deelclusters in percentages van toegevoegde waarde en werkgelegenheid van totale agrocluster (eigen grondstoffen) in Zuid-Holland en Nederland, 2007**

	Toegevoegde waarde		Werkgelegenheid	
	Zuid-Holland	Nederland	Zuid-Holland	Nederland
Grondgebonden veehouderij	18	30	24	35
Intensieve veehouderij	2	20	2	21
Akkerbouw	14	20	14	17
Glastuinbouw	60	21	50	16
Opengrondstuinbouw	6	9	10	11
Totaal	100	100	100	100

Bron: agrarische input-outputtabel 2007 (LEI).

Het grondgebonden agrocluster draagt ruim een derde bij aan de toegevoegde waarde en bijna de helft aan de werkgelegenheid van het Zuid-Hollandse agrocluster. Hierbinnen is de grondgebonden veehouderij het belangrijkste deelcluster, gevolgd door die van akkerbouw en opengrondstuinbouw.

3.2.2 Grondgebonden agrocluster

Het grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland realiseert in 2007 een toegevoegde waarde van ruim 4,7 miljard euro en een werkgelegenheid van bijna 64 duizend arbeidsjaren. Dit is respectievelijk 4,8% en 4,6% van de totale toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de totale Zuid-Hollandse economie (tabel 3.4). Deze cijfers zijn gemiddeld 2 procentpunten lager dan voor de overeenkomstige landelijke percentages.

Tabel 3.4 Kerncijfers van grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland, 2007		
	Toegevoegde waarde (factorkosten, miljoen euro)	Werkgelegenheid (arbeidsjaren)
Grondgebonden agrocluster a)	4.796	63.604
Aandeel in totale Zuid-Hollandse economie	4,8%	4,6%
Verwerking, toelevering en distributie van niet-regionale agrarische grondstoffen	3.079	37.405
Grondgebonden agrocluster, op basis van eigen agrarische grondstoffen	1.717	26.199
Aandeel in totale Zuid-Hollandse economie, vv.	1,7%	1,9%
- Land- en tuinbouw	406	10.081
- Verwerking	380	3.444
- Toelevering	644	8.448
- Distributie	287	4.225
a) Regionale- en niet-regionale agrarische grondstoffen, inclusief cacao, drank en tabak. Bron: Agrarische input-outputtabel, bewerking LEI; LISA voor werkgelegenheid, bewerking LEI; CBS-Statline voor toegevoegde waarde, bewerking LEI.		

Eigen grondstoffen (enge definitie)

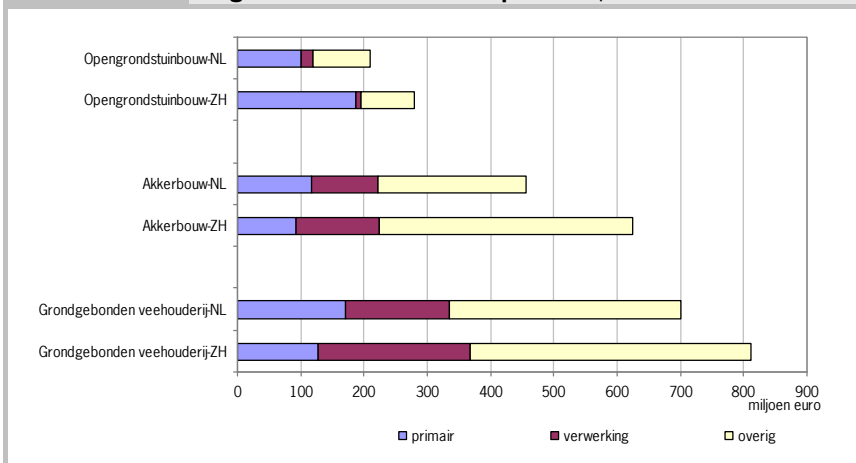
Figuur 3.1 geeft voor het op eigen agrarische grondstoffen gebaseerde grondgebonden agrocluster de verdeling van de toegevoegde waarde over de primaire, verwerkende en toeleverende onderdelen in de deelclusters. In 2007 genereert het grondgebonden agrocluster in totaal 1.717 miljoen euro aan toegevoegde waarde. Hiervan komt 813 miljoen euro uit het grondgebondenveehouderijcluster, 626 miljoen euro uit het akkerbouwcluster en 279 miljoen euro uit het opengrondstuinbouwcluster. Het is interessant om de gegevens voor de Zuid-Hollandse grondgebonden deelclusters te vergelijken met die in andere provincies. Informatie op provincieniveau is echter niet beschikbaar. Als alternatief is daarom een gemiddeld provinciecijfer¹ berekend voor de toe-

¹ De gemiddelde provinciale toegevoegde waarde is berekend door de totale toegevoegde waarde van Nederland te delen door het aantal provincies. Vanwege de kleine rol die de provincie Utrecht speelt voor de Nederlandse land- en tuinbouw, is slechts met 11 provincies rekening gehouden.

gevoegde waarde per deelcomplex, waarmee de cijfers voor Zuid-Holland worden vergeleken in figuur 3.1.

Figuur 3.1

Opbouw van toegevoegde waarde van grondgebonden deelclusters (eigen grondstoffen) in Zuid-Holland en in de gemiddelde Nederlandse provincie, 2007

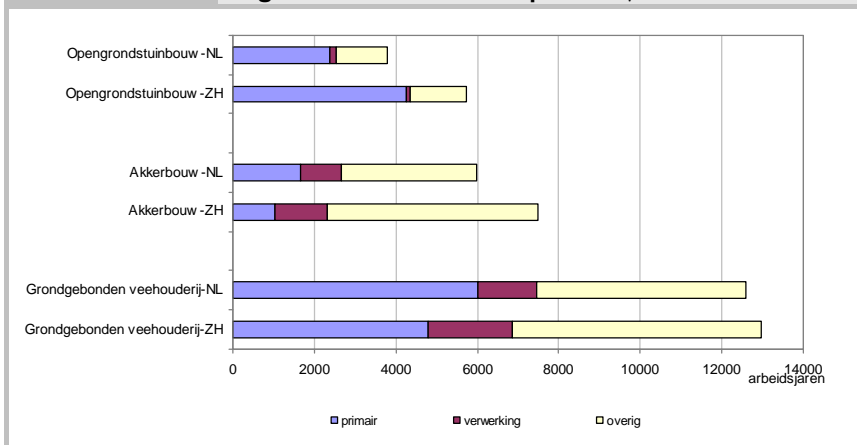

De opbouw van de toegevoegde waarde van het totale grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland komt voor een kwart voor rekening van de primaire land- en tuinbouw, 22% is afkomstig van de verwerkers en de rest van de toeleveranciers. Binnen de onderscheiden deelclusters verschilt het gewicht van de primaire sector ten opzichte van die van de verwerking, toelevering en distributie.

Figuur 3.2 geeft cijfers over de werkgelegenheid van het grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland. In 2007 genereert het grondgebonden agrocluster ruim 26 duizend arbeidsjaren, opgebouwd uit 13 duizend arbeidsjaren in het grondgebondenveehouderijcluster, 7,5 duizend arbeidsjaren in het akkerbouwcluster en 5,7 duizend arbeidsjaren in het opengrondstuinbouwcluster. De uitkomsten zijn opnieuw vergeleken met die van de gemiddelde Nederlandse provincie.

Figuur 3.2

Opbouw van werkgelegenheid van grondgebonden deelclusters (eigen grondstoffen) in Zuid-Holland en in de gemiddelde Nederlandse provincie, 2007

Figuren 3.1 en 3.2 laten zien dat de economische betekenis van het Zuid-Hollandse grondgebonden agrocluster hoger scoort dan die voor de gemiddelde Nederlandse provincie. Nogmaals wordt benadrukt dat het hier om een benadering gaat. Het zou namelijk beter zijn om de toegevoegde waarde en werkgelegenheid van de Zuid-Hollandse clusters direct te vergelijken met die van alle afzonderlijke provincies. Per deelcluster zou dat aangeven welke positie Zuid-Holland daadwerkelijk inneemt op de provincieladder. Helaas is informatie op dat geografisch niveau niet beschikbaar.

Alle grondstoffen (ruime definitie)

Tot nu toe zijn de berekeningen gebaseerd op activiteiten rondom de verwerking van eigen agrarische grondstoffen. Als ook rekening wordt gehouden met de activiteiten rondom de verwerking van geïmporteerde land- en tuinbouwgrondstoffen, komt het plaatje er anders uit te zien voor het akkerbouwcluster. Bij deze ruime definitie van het agrocluster gaat het vooral om aanvoer van plantaardige producten zoals graan, olie en cacao en dat vergroot vooral de economische betekenis van het akkerbouwcluster.

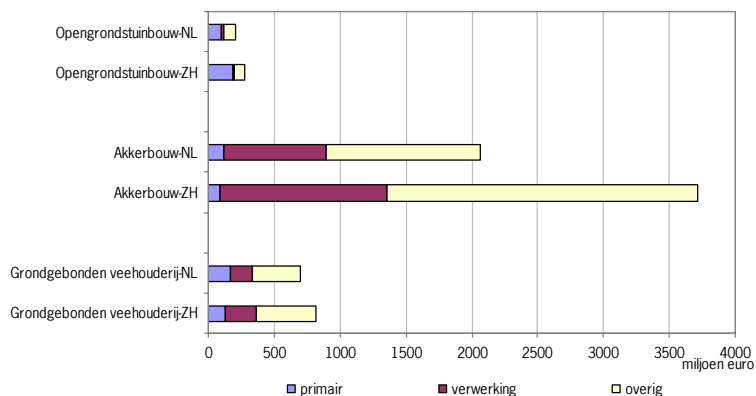
Figuur 3.3 geeft de verdeling van de toegevoegde waarde over de primaire, verwerkende en toeleverende onderdelen voor de ruime definitie van het grondgebonden agrocluster. In 2007 genereert het grondgebonden agrocluster een totale toegevoegde waarde van 4.807 miljoen euro, opgebouwd uit 3.715 mil-

joen euro van het akkerbouwcluster, 813 miljoen euro van het grondgebonden-veehouderijcluster en 279 miljoen euro voor het opengrondstuinbouwcluster. De toegevoegde waarde van het totale grondgebonden cluster in de gemiddelde Nederlandse provincie is met 2.975 miljoen euro aanzienlijk minder. Hetzelfde beeld geldt voor de werkgelegenheid (figuur 3.4).

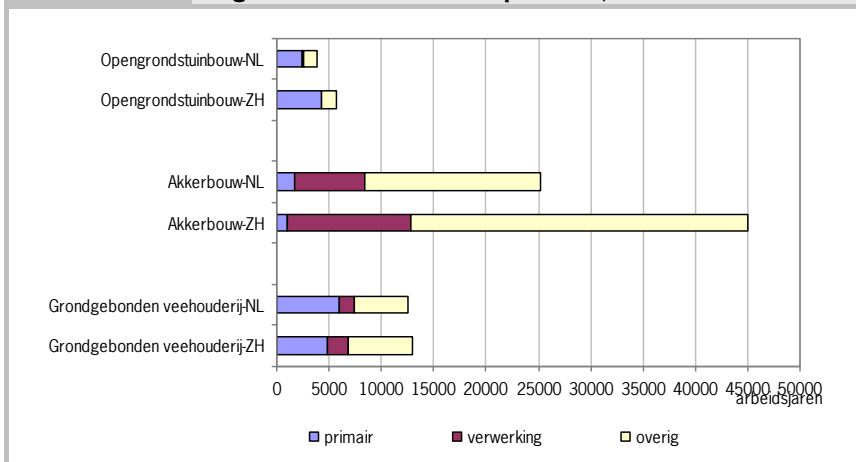
Voor de toegevoegde waarde en werkgelegenheid van het Zuid-Hollandse akkerbouwcluster ligt aanzienlijk boven het Nederlandse gemiddelde. Dit heeft vooral te maken met de meer dan evenredige aanwezigheid van activiteiten rondom de verwerking van bloem, margarine, zetmeel en drank in deze provincie. Deze delen van de voedingsmiddelenindustrie zijn voor het overgrote deel afhankelijk van geïmporteerde agrarische grondstoffen.

Figuur 3.3

Opbouw van toegevoegde waarde van grondgebonden deelclusters (alle grondstoffen) in Zuid-Holland en in de gemiddelde Nederlandse provincie, 2007

Figuur 3.4 **Opbouw van werkgelegenheid van grondgebonden deelclusters (alle grondstoffen) in Zuid-Holland en in de gemiddelde Nederlandse provincie, 2007**

3.3 Conclusies

De meest opvallende conclusies ten aanzien van het grondgebonden agrocluster in Zuid-Holland zijn als volgt:

- De economische betekenis (in absolute cijfers) van het Zuid-Hollandse grondgebonden agrocluster scoort hoger dan die van de gemiddelde Nederlandse provincie;
- Het grondgebonden agrocluster genereert ruim een derde deel van de toegevoegde waarde van het Zuid-Hollandse agrocluster op basis van eigen grondstoffen (enge definitie);
- Dit komt overeen met een toegevoegde waarde van 1.717 miljoen euro, en dat is meer dan de 1.366 miljoen euro die in de gemiddelde Nederlandse provincie wordt gegenereerd;
- Het grondgebonden veehouderijcluster draagt 813 miljoen euro bij aan de toegevoegde waarde van het totale agrocluster, het akkerbouwcluster zorgt voor 626 miljoen euro en het opengrondstuinbouwcluster voor 279 miljoen euro;

- Het grondgebonden agrocluster genereert bijna de helft (48%) van de werkgelegenheid van het Zuid-Hollandse agrocluster op basis van eigen grondstoffen (enge definitie);
- Dit komt overeen met een werkgelegenheid van ruim 26 duizend arbeidsjaren, en dat is opnieuw meer dan de 22,3 duizend arbeidsjaren voor de gemiddelde Nederlandse provincie;
- Het grondgebondenveehouderijcluster draagt 13 duizend arbeidsjaren bij aan de werkgelegenheid van het totale agrocluster, gevolgd door 7,5 duizend arbeidsjaren van het akkerbouwcluster en 5,7 duizend arbeidsjaren van het opengrondstuinbouwcluster;
- Door de grote aanvoer van geïmporteerde agrarische grondstoffen in Zuid-Holland neemt de economische betekenis van het akkerbouwcluster toe tot 4.807 miljoen euro en 45 duizend arbeidsjaren. Dit is ver boven het Nederlandse gemiddelde;
- De betekenis van het grondgebonden agrocluster op basis van alle agrarische grondstoffen (ruime definitie) scoort in Zuid-Holland hoger dan voor de gemiddelde Nederlandse provincie.

4 Ontwikkelingen op de grondmarkt

Extra module

4.1 Inleiding

Voor de beschrijving van de ontwikkelingen op de grondmarkt is gebruik gemaakt van Infogroma, een bestand van de Dienst Landelijk Gebied (DLG). Hierin zijn alle transacties van gronden in het landelijk gebied opgenomen waarvan de cultuurtoestand voor de DLG van belang is, zoals landbouw-, tuinbouw-, bos- en natuurgronden. De basisgegevens van Infogroma zijn afkomstig van het Kadaster. Het LEI heeft het bestand verder aangevuld met de beroepsgroep van de verkoper en koper.¹ Hiermee wordt het mogelijk verschillende grondmarktsegmenten te onderscheiden, dat wil zeggen een indeling naar de vermoedelijke toekomstige bestemming van overgedragen gronden, die grote invloed heeft op de grondprijs. De informatie over het beroep is afkomstig van LISA, een databestand met gegevens over alle vestigingen in Nederland waar betaald werk wordt verricht, en de Landbouwtelling. In de volgende paragrafen wordt ingezoomd op de agrarische grondmarkt. Hiervoor zijn de transacties van land- en tuinbouwgrond (exclusief bollen- en glastuinbouwgrond) geselecteerd waarvan het volle eigendom is overgedragen. Overdrachten van gronden waarvan het eigendom is belast met (erf)pacht en overdrachten bij bedrijfsopvolging blijven dus buiten beschouwing. De kopers van de land- en tuinbouwgronden kunnen zowel agrariërs als niet-agrariërs zijn.

4.2 Agrarische grondmarkt in Nederland en Zuid-Holland

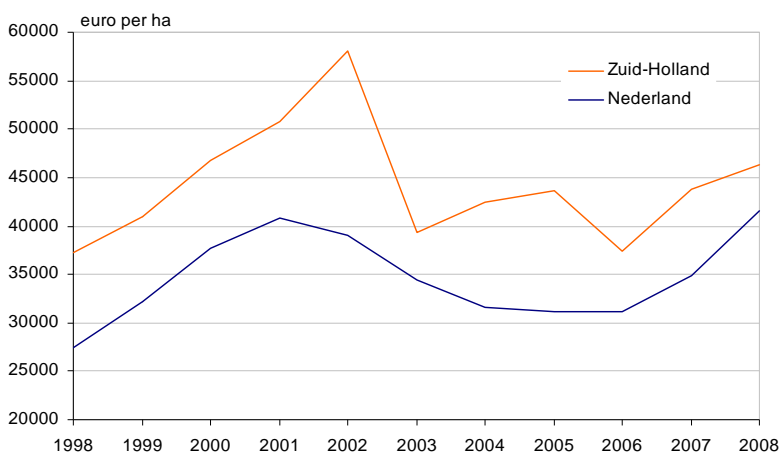
4.2.1 Grondprijs

De agrarische grondprijs in Nederland is na de prijspiek rond de eeuwwisseling gedaald tot circa 31.000 euro per hectare in 2006, waarna opnieuw een sterke stijging plaatsvond tot ongeveer 41.000 euro per hectare in 2008 (figuur 4.1). Ondanks de economische recessie en de zeer slechte bedrijfsresultaten in de

¹ Het betreft hier alleen grondtransacties. Het LEI heeft niet de volledige informatie over hoeveel grond bij welke beroepsgroep in eigendom is.

agrarische sector in het afgelopen jaar, is de prijs van gras- en akkerbouwland nog verder toegenomen. In het vierde kwartaal van 2009 lag de prijs van grasland bijna 2% hoger dan in dezelfde periode in 2008; voor akkerbouwland was dat 8% (Kadaster, 2010). De enige verklaring lijkt de eerdere aankondiging door de EU dat de melkquotering rond 2015 wordt afgeschaft, waardoor de prijs ervan in dat jaar tot nul moet zijn gedaald. Hierdoor loopt de quotumprijs over in de agrarische grondprijzen.

Figuur 4.1 Gemiddelde prijs (euro per hectare) land- en tuinbouwgronda), 1998-2008

a) Exclusief glastuinbouw en bollen.

Bron: DLG, bewerking LEI.

De ontwikkeling van de agrarische grondprijs in Zuid-Holland is in grote lijnen vergelijkbaar met die in Nederland, maar kent een grilliger patroon (figuur 4.1).¹ Gemiddeld lag de grondprijs in Zuid-Holland in de periode 1998-2008 bijna 30% hoger dan in heel Nederland. Voor gras- en akkerbouwland was het gemiddelde prijsverschil tussen 2004 en 2008 ongeveer een kwart, en voor tuinland (exclusief bollen- glastuinbouwgrond) circa 60%. De veel hogere agrarische grondprijzen in Zuid-Holland zijn vooral het gevolg van de grotere stedelijke druk en de

¹ In Zuid-Holland is in totaal 122.500 hectare cultuurgrond in gebruik bij agrarische bedrijven (Bron: Landbouwtelling). In paragraaf 2.8 wordt in tabel 2.2. een overzicht gegeven van het aantal hectare pacht (53.900) naar pachtvorm. Dit houdt in dat agrarische ondernemers 68.600 hectare cultuurgrond in eigendom hebben.

aanwezigheid van meer (intensieve) tuinbouwsectoren dan in de rest van het land.

4.2.2 Grondmobiliteit

Tussen 1998 en 2004 schommelde het verhandelde areaal agrarische grond in Nederland rond de 15.000 ha per jaar. Daarna is het snel gestegen tot 29.000 ha in 2007, en in 2008 volgde een daling tot 26.000 ha. Afgezet tegen het totale areaal cultuurgrond is de jaarlijkse grondmobiliteit gestegen van 0,8% in de jaren 1998-2004 tot 1,4% in 2007-2008.

De ontwikkeling van de grondmobiliteit in Zuid-Holland komt overeen met die in heel Nederland. In absolute zin nam het verhandelde areaal toe van 900 ha per jaar tussen 1998 en 2005 tot 1.700 ha in 2008, en in relatieve zin steeg het van 0,8% tot 1,4% per jaar.

Deze mobiliteitscijfers zijn gebaseerd op de transacties die voor de prijsanalyses zijn gebruikt. Het gaat hierbij om de 'echte' derdenmarkt. De totale grondmobiliteit is echter veel groter. In de periode 1998-2008 werd landelijk gemiddeld jaarlijks 95.000 ha grond in het landelijk gebied overgedragen, waarvan bijna twee derde is verworven door land- en tuinbouwers. In de totale grondmobiliteit zitten onder meer overdrachten in het kader van de generatiewisseling in de land- en tuinbouw, overdrachten van gronden belast met (erf)pacht, overdrachten met opstallen, overdrachten met onbetrouwbare koopsummen en overdrachten van niet-cultuurgronden, zoals bos en natuur. De totale grondmobiliteit in het landelijk gebied komt daarmee op 3 à 4% per jaar van de oppervlakte van het landelijk gebied.

4.3 Agrarische grondmarkt Zuid-Holland

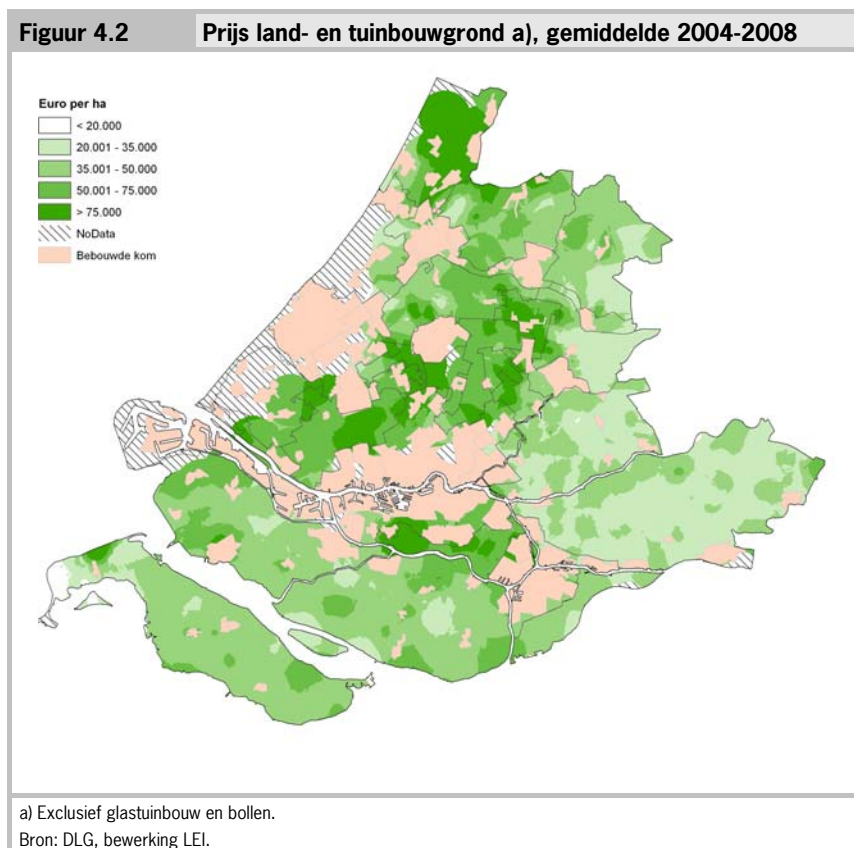
4.3.1 Regionale grondprijzen

De agrarische grondprijs in Zuid-Holland is tussen 2004 en 2008 slechts met 9% gestegen, tegen 31% in heel Nederland. Tussen de onderscheiden regio's binnen Zuid-Holland zijn grote verschillen in het prijsverloop (tabel 4.1). Zo steeg in het Deltalandschap en het Groene Hart de grondprijs met respectievelijk circa drie kwart en een vijfde, en daalde de prijs in het Landschappelijk netwerk. In deze laatste regio is de prijsontwikkeling overigens vrij grillig, wat waarschijnlijk samenhangt met de verspreid liggende deelgebieden waaruit het gebied is op-

gebouwd. De sterke daling van de grondprijs in deze regio in 2007 heeft geleid tot de prijsdip in dat jaar voor geheel Zuid-Holland (tabel 4.1).

Tabel 4.1 Prijs (euro per hectare) land- en tuinbouwgrond, 2004-2008						
Regio	2004	2005	2006	2007	2008	Gemiddeld
Deltalandschap	29.100	38.300	38.700	42.200	51.500	41.800
Groene Hart	31.700	32.000	31.700	34.900	38.800	34.600
Greenports	-	-	-	-	-	79.200
Landschappelijk netwerk	64.900	64.400	52.100	66.900	60.300	62.500
Stedelijk netwerk	-	-	-	-	-	59.600
Zuid-Holland	42.500	43.700	37.400	43.800	46.400	43.000

a) '-' te weinig/geen waarnemingen.
Bron: DLG, bewerking LEI.

De invloed van de verstedelijking en de tuinbouw vertaalt zich ook binnen Zuid-Holland in hoge grondprijzen in de Greenports en de beide netwerkgebieden, en relatief lagere prijzen in het Deltalandschap en het Groene Hart (tabel 4.1 en figuur 4.2).

4.3.3 Aankopen door niet-agrariërs

Veruit het grootste deel van het verhandelde areaal land- en tuinbouwgrond wordt aangekocht door agrariërs (tabel 4.2). Tussen 2004 en 2008 lag het aandeel van de agrarische beroepsgroep op 69% (tegen 76% in heel Nederland). De rest van het areaal werd verworven door geïdentificeerde niet-agrarische beroepsgroepen¹ (27%), waaronder projectontwikkeling, en verwervers waarvan de beroepsgroep niet kon worden vastgesteld (4%).

Tabel 4.2 Grondmobiliteit in ha naar beroepsgroep, 2004-2008						
Beroepsgroep	2004	2005	2006	2007	2008	Totaal
Agrarisch	535	560	940	1.314	1.349	4.698
Niet-agrarisch	410	413	298	355	332	1.807
vv. projectontwikkeling	38	0	9	21	13	81
Onbekend	16	35	92	69	57	268
Zuid-Holland	961	1.007	1.330	1.737	1.738	6.774
a) '1' te weinig/geen waarnemingen. Bron: DLG, CBS en LISA, bewerking LEI.						

In tabel 4.2 is slechts een deel van het totaal aan grondoverdrachten in het landelijk gebied weergegeven (zie paragraaf 4.2.2). De totale grondmobiliteit is veel groter en bedroeg in Zuid-Holland in de beschouwde periode circa 41.000 ha, waarvan de agrarische beroepsgroep 46% verwierf. Dat is veel minder dan het aandeel van de agrarische beroepsgroep op landelijk niveau (67%).

¹ Zoals financiële instellingen, projectontwikkelaars, andere sectoren, maar ook overheden.

4.4 Conclusies

Enkele conclusies over de agrarische grondmarkt in Zuid-Holland:

- In de periode 1998-2008 lag de agrarische grondprijs van land- en tuinbouwgronden (exclusief bollen- en glastuinbouwgrond) in Zuid-Holland gemiddeld 30% hoger dan landelijk;
- Tussen 2004 en 2008 is de agrarische grondprijs in Zuid-Holland veel minder sterk gestegen dan in heel Nederland;
- Binnen Zuid-Holland zijn de agrarische grondprijzen het hoogst in de regio's Greenports, Landschappelijk netwerk en Stedelijk netwerk. Dat kan worden toegeschreven aan de grotere stedelijke druk en de aanwezigheid van intensieve tuinbouwsectoren;
- De omvang en ontwikkeling van de agrarische grondmobiliteit (het verhandelde areaal) in Zuid-Holland komen overeen met die in Nederland;
- In de regio's in Zuid-Holland waarin het grootste deel van het grondgebonden areaal ligt - Deltalandschap, Groene Hart en Landschappelijk netwerk - is de grondmobiliteit vrijwel aan elkaar gelijk. In de overige twee onderscheiden regio's is tussen 2004 en 2008 nauwelijks agrarische grond (exclusief bollen- en glastuinbouwgrond) via de markt verhandeld;
- Tussen 2004 en 2008 is in Zuid-Holland circa 41.000 ha grond in het landelijk gebied van eigenaar verwisseld, waarvan de agrarische beroepsgroep 46% verwierf. Landelijk nam deze beroepsgroep twee derde van de totale grondmobiliteit in deze periode voor zijn rekening.

Literatuur

Berkhout, P. en C. van Bruchem (red), *Landbouw Economisch Bericht 2009*. Rapport 2009-047, LEI Wageningen UR, Den Haag, 2009.

Hoogeveen, M.W. en K.J. van Calker, *Verkenning paardenhouderij in Twente en de Achterhoek*. Rapport 4.07.04. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2007.

Kadaster. *Kwartaalbericht*. Persbericht 21 januari 2010. kadaster.nl

Leeuwen, M. van, B. Pronk, T. de Kleijn en D. Verhoog, *Het Nederlandse agro-complex 2008*. Rapport 2009-001. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2009.

LVN, *Regionale landbouwcijfers in beeld: Regio West*. LVN/DRZ, Den Haag, 2009.

Rijk, P.J. en J. Vreke, *Ruimtedruk Zuidelijke Randstad*. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2000.

Roest, A.E. en A.D. Schouten, *Multifunctionele landbouw in de provincie, aantal bedrijven, spreiding en omzet van multifunctionele activiteiten per provincie*. LEI-nota 09-021. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2009.

Bijlage 1

Arealen in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland

	Delta		Greenports		Groene Hart		Landschappen		Sted. netwerk		Totaal	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Granen	12.154	13.232	605	913	374	571	2.045	2.701	779	708	16.083	18.125
Peulvruchten	77	150	0	1	11	0	9	36	3	0	184	188
Handelszaden	192	322	7	16	0	21	15	33	21	6	240	398
Landbouwzaden	1.265	919	40	56	32	38	190	135	63	83	1.674	1.230
Knol-wortelgewassen	16.133	12.346	738	580	512	267	2.510	1.961	828	249	20.833	15.402
Pootaardappelen	352	377	157	74	47	0	497	226	110	4	1.189	680
Consumptieaardappelen	9.183	8.194	320	301	266	119	1.172	1.078	405	159	11.349	9.851
Zetmeelaardappelen	28	4	5	0	6	0	0	0	0	0	41	5
Suikerbieten	6.096	3.762	240	204	175	140	826	657	309	85	7.670	4.847
Groenvoedergewas	1.386	3.108	108	433	1.097	5.678	689	2.460	175	194	3.491	11.874
Groenbemesting	115	313	4	64	0	20	17	39	3	22	154	458
Tuinakker	1.836	3.454	72	218	62	1	272	475	97	133	2.342	4.281
Overige akkerbouwgewassen	399	197	5	10	11	0	14	17	91	12	521	237
Tuinbouw open grond	4.378	2.972	4.333	4.318	1.118	837	1.767	989	1.163	329	12.763	9.445
Tuinbouw onder glas	271	287	4.066	3.951	155	145	640	383	814	419	5.951	5.186

	Delta		Greenports		Groene Hart		Landschappen		Sted. netwerk		Totaal	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Grasland	8.158	8.487	3.061	2.525	43.729	42.822	17.368	17.002	4.450	3.031	77.475	73.886
Braakland	396	0	484	0	123	0	206	0	190	0	2.110	19
Totaal hectare	46.843	45.787	13.530	13.086	47.226	50.399	25.744	26.230	8.682	5.187	142.956	140.708

Bijlage 2

Veestapel in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland

	Delta		Groenports		Groene Hart		Landschappen		Sted. netwerk		Totaal	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Melkkoeien	7.594	7.329	3.692	2.287	63.690	61.585	25.961	22.854	4.409	1.288	107.280	95.362
Jongvee kleiner dan 1 jaar	3.283	3.219	1.272	846	19.651	19.854	7.938	7.883	1.426	545	34.870	32.347
Jongvee 1 jaar en ouder	3.839	3.527	1.452	891	22.442	20.239	9.238	8.492	1.812	561	39.369	33.710
Vleesrunderen a)	5.621	4.513	1.528	2.238	7.939	8.410	5.675	4.647	1.195	943	22.345	20.751
Vleeskalveren (melkbasis)	711	78	4	0	7.005	6.130	1.385	71	1	388	9.202	6.667
Paarden en pony's	1.275	2.389	479	1.018	2.085	2.929	1.826	3.519	1.174	2.621	6.857	12.476
Lammeren en schapen	28.846	22.551	6.875	4.540	59.772	60.093	37.682	33.447	12.192	9.397	146.354	130.036
Geiten	727	3.609	160	169	3.207	6.510	545	1.439	380	486	6.230	12.683
Vleesvarkens	31.618	15.789	4.371	1.290	69.100	41.879	30.591	21.885	4.771	207	142.390	81.512
Fokvarkens	1.572	996	1.895	266	13.932	9.498	6.863	1.763	280	147	26.264	12.670
Leghennen	441.060	24.651	15.270	315	37.330	13.030	89.750	64.455	38.900	1.065	622.335	103.516
Slachtkuikens	148.170	126.871	50.000	46.000	701.269	459.401	145.220	145.000	100	1.968	1.070.759	779.240
a) Inclusief stieren en weide/zoogkoeien.												

Bijlage 3

Werkgelegenheid in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland

	Delta		Greenports		Groene Hart		Landschappen		Sted. netwerk		Totaal	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Totaal arbeidsjaar eenheden												
Melkvee	186	144	131	62	1.864	1.421	794	559	164	38	3.174	2.224
Akkerbouw	1.058	703	33	51	36	17	129	133	96	42	1.356	946
Opengrondsgroente	81	98	32	6	17	4	61	18	48	11	239	137
Overig graasdieren	168	165	85	127	454	442	284	344	184	179	1.182	1.257
Gemengd grondgebonden	452	244	283	75	175	153	260	124	106	27	1.280	624
Overig	1.612	1.341	24.259	20.255	1.566	1.153	4.378	2.577	5.033	2.309	36.852	27.634
ww. manlijk												
Melkvee	95	93	91	87	92	91	92	91	89	91	92	91
Akkerbouw	82	85	76	70	69	91	83	80	71	84	81	84
Opengrondsgroente	86	58	83	0	66	92	71	58	69	62	77	56
Overig graasdieren	81	90	81	64	91	95	86	85	74	79	85	86
Gemengd grondgebonden	82	79	68	71	83	75	77	76	69	72	77	76

	Delta		Greenports		Groene Hart		Landschappen		Sted. netwerk		Totaal	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Overig	59	53	57	51	65	61	59	56	58	54	58	53
wv. betaalde aje (%)												
Melkvee	2	1	1	1	2	1	2	1	0	0	2	1
Akkerbouw	3	2	4	13	13	4	2	5	10	1	3	3
Opengrondsgroente	6	17	3	0	1	8	16	24	2	9	7	16
Overig graasdieren	7	0	11	19	3	0	4	2	5	3	4	3
Gemengd gondegebonden	2	4	3	1	3	4	3	2	13	9	2	3
Overig	11	16	7	12	5	9	7	8	6	9	6	11

Bijlage 4

Eigendom/pacht in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland

	Delta		Greenports		Groene Hart		Landschappen		Sted. netwerk		Totaal	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Hectare	46.843	45.787	13.530	13.086	47.226	50.399	25.744	26.230	8.682	5.187	133.343	135.502
Eigendom	25.702	22.308	10.186	8.743	36.966	33.656	16.837	14.190	5.251	1.932	89.692	78.897
Pacht	17.544	22.238	3.147	4.235	8.647	16.551	7.920	11.553	3.104	3.174	37.257	54.577
Erfpacht	3.597	1.241	197	109	1.613	191	987	487	328	80	6.394	2.028

Bijlage 5

Aantal bedrijven naar bedrijfstype in 1998 en 2008 naar 5 deelregio's in Zuid-Holland en totaal Nederland

	Delta		Greenports		Groene Hart		Landschap- pen		Sted. Net- werk		Totaal Zuid- Holland		Totaal Nederland	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Melkvee	138	94	86	37	1.252	903	509	339	109	28	2.163	1.402	29.910	18.588
Akkerbouw	773	553	25	31	20	20	88	87	65	33	995	724	14.270	11.175
Opengrondsgroente	60	36	21	2	4	2	31	10	27	4	145	54	1.685	1.038
Overig graasdieren	189	197	81	87	608	621	309	347	168	172	1.371	1.425	18.640	19.056
Gemengd gond- gebonden	262	135	96	32	125	78	125	62	46	13	672	321	15.190	8.938
Overig	404	248	4.193	2.459	511	346	847	431	862	297	6.824	3.781	25.178	16.357
Totaal landbouw	1.826	1.263	4.502	2.648	2.520	1.970	1.909	1.276	1.277	547	12.170	7.707	104.873	75.152
Totaal grond- gebonden	1.422	1.015	309	189	2.009	1.624	1.062	845	415	250	5.346	3.926	79.695	58.795

Bijlage 6

Kenmerken naar omvang in hectaren in 2008 naar
5 deelregio's in Zuid-Holland

		Delta	Green- ports	Groene Hart	Land- schappen	Sted. netwerk	Totaal
<1 ha	totaal bedrijven	13	21	14	29	31	108
	totaal hectare	5	7	6	7	5	30
	totaal aje	21	73	23	91	71	279
	leeftijd	49	48	57	52	51	51
1-5 ha	totaal bedrijven	122	46	240	98	68	574
	totaal hectare	398	142	811	333	228	1.911
	totaal aje	89	74	184	79	112	539
	leeftijd	58	57	60	61	59	59
5-10 ha	totaal bedrijven	121	25	185	117	52	500
	totaal hectare	877	178	1.366	837	365	3.623
	totaal aje	119	23	163	140	51	496
	leeftijd	60	54	59	59	62	59
10-20 ha	totaal bedrijven	156	37	213	130	32	569
	totaal hectare	2.251	545	3.160	1.920	454	8.349
	totaal aje	188	71	277	179	36	753
	leeftijd	59	58	57	57	56	58
20-30 ha	totaal bedrijven	108	16	250	136	16	526
	totaal hectare	2.724	386	6.301	3.495	390	13.297
	totaal aje	161	25	399	220	23	829
	leeftijd	56	51	53	53	59	54
30-50 ha	totaal bedrijven	181	21	452	194	29	877
	totaal hectare	7.262	856	17.843	7.564	1.071	34.597
	totaal aje	297	30	833	387	50	1.595
	leeftijd	51	53	51	51	53	51
50-100 ha	totaal bedrijven	228	16	240	120	16	620
	totaal hectare	15.726	1.112	15.561	7.869	1.178	41.445
	totaal aje	437	31	558	278	29	1.333
	leeftijd	50	53	51	52	52	51

		Delta	Green- ports	Groene Hart	Land- schappen	Sted. netwerk	Totaal
>100 ha	totaal bedrijven	86	7	30	21	6	150
	totaal hectare	14.151	1.065	4.220	3.031	850	23.317
	totaal aje	240	21	112	64	12	450
	leeftijd	50	52	50	49	46	50
Totaal	totaal bedrijven	1.015	189	1.624	845	250	3.924
	totaal hectare	43.396	4.291	49.267	25.055	4.541	126.569
	totaal aje	1.552	348	2.549	1.439	384	6.274
	leeftijd	54	54	55	55	57	55

Bijlage 7

Deze bijlage geeft een kort overzicht van de in dit rapport gehanteerde indicatoren en kengetallen

Aje

Een arbeidsjaareenheid komt overeen met 2000 uur, waarbij 1 persoon maximaal 1 aje kan zijn.

Nge

Gemiddelde economische omvang van de steekproefbedrijven, gemeten in Nederlandse grootte-eenheden (nge).

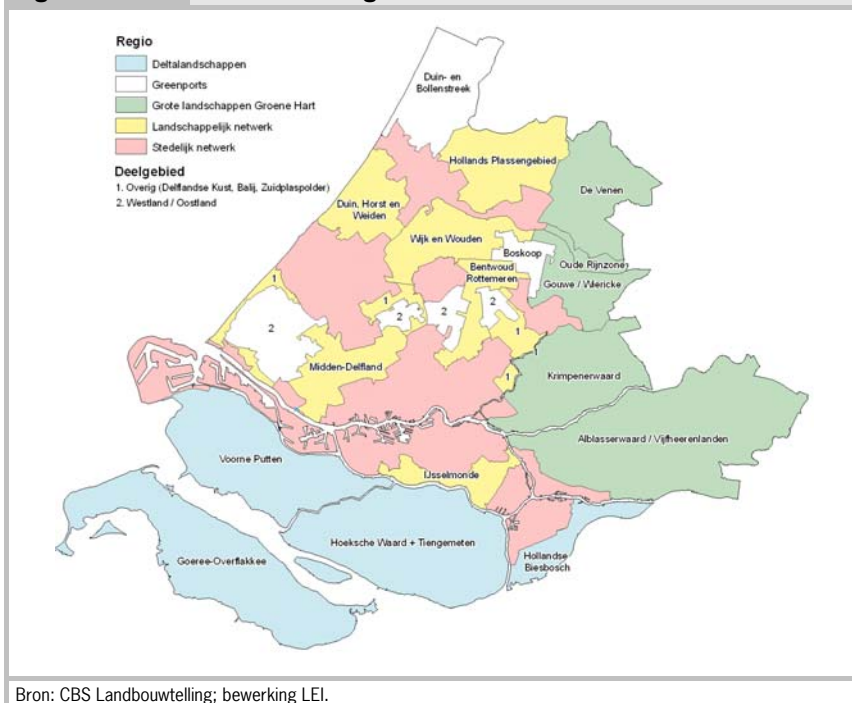
De Nederlandse grootte-eenheid (nge) is een reële economische maatstaf die gebaseerd is op het brutostandaardsaldo (bss, opbrengsten minus bepaalde specifieke kosten). Het is een maat waarmee de economische omvang van agrarische activiteiten wordt weergegeven. De nge per technische productie-eenheid (ha, dier) wordt berekend door de bss van de productie-eenheden te delen door een bepaalde deelfactor, die per jaar kan verschillen. De nge wordt zowel gebruikt om de absolute bedrijfsomvang van agrarische bedrijven of sectoren weer te geven (uitgedrukt in nge) als om de specialisatiegraad van bedrijven te bepalen (volgens de NEG-typering).

Bijlage 8

Onderscheiden gebieden in Zuid-Holland

Figuur B8.1

Onderscheiden gebieden in Zuid-Holland

LEI Wageningen UR ontwikkelt voor overheden en bedrijfsleven economische kennis op het gebied van voedsel, landbouw en groene ruimte. Met onafhankelijk onderzoek biedt het zijn afnemers houvast voor maatschappelijk en strategisch verantwoorde beleidskeuzes.

Het LEI is een onderdeel van Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Daarbinnen vormt het samen met het Departement Maatschappijwetenschappen en het Wageningen UR Centre for Development Innovation de Social Sciences Group.

Meer informatie: www.lei.wur.nl

